

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання

Форма навчання заочна

Кафедра міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин

Допускається до захисту

Завідувач кафедри

_____ А. АРТЕМЕНКО

«_____» _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Адаптація зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва в українські реалії»

зі спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини

освітня програма «Міжнародні економічні відносини»

ступеня бакалавра

Виконавець роботи Гриньов Владислав Андрійович

(підпис, дата)

Науковий керівник д. е. н., доцент Стрілець Вікторія Юріївна

(підпис, дата)

Рецензент Яковенко Лариса Іванівна

Полтава 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні аспекти державної підтримки підприємництва....	7
1.1. Сутність та роль державної підтримки у розвитку підприємництва.....	7
1.2. Складові механізму державної підтримки підприємництва.....	14
Висновки до розділу 1.....	24
Розділ 2. Сучасні тенденції державної підтримки підприємництва в зарубіжних країнах та Україні.....	26
2.1. Міжнародний досвід державної підтримки підприємництва.....	26
2.2. Дослідження кращих українських практик державної підтримки підприємництва в умовах сучасних українських реалій.....	36
Висновки до розділу 2.....	50
Розділ 3. Рекомендації щодо адаптації зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва в українську практику.....	52
3.1. Проблеми та перспективи удосконалення державної підтримки підприємництва в Україні та закордоном.....	52
3.2. Адаптація результативних світових практик державної підтримки розвитку підприємництва після воєнних руйнувань.....	70
Висновки до розділу 3.....	82
Висновки	84
Список інформаційних джерел.....	87

ВСТУП

Постановка проблеми. На сьогодні підприємництво, яке є одним із найбільш прогресивних та великих секторів національної економіки, потребує посиленої уваги з боку держави та прийняття чітких та послідовних рішень, які б допомогли здійснити відродження та пожвавлення підприємництва. Впровадження способів, методів та заходів дасть змогу державі здійснити вагому підтримку суб'єктів підприємництва, і, відповідно, держава зможе вивести країну з кризи, покращати економічне становище, також зростуть соціальні стандарти, збільшиться кількість робочих місць.

Наразі геополітична ситуація створює численні проблеми для бізнесу: колишні експортні ринки були закриті, ціни на енергоносії та сировину стрімко зростають, що призвело до інфляції рівня, якого не було за останні 40 років, ланцюги поставок були порушені, а обмінні курси та відсоткові ставки стали більш мінливими, ніж будь-коли. У таких складних і непередбачуваних ринкових умовах вкрай важливо знайти шляхи, щоб підприємці продовжували інвестувати, розвивати свій бізнес і продовжувати торгівлю. Однак це практично неможливо без ефективної державної підтримки, а тому питання адаптації зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва в українські реалії є актуальним і необхідним для вирішення.

З початку війни Росії проти України ЄС адаптував реалізацію багатьох своїх програм для підтримки приватного сектору з метою надання порятунку якомога більшій кількості суб'єктів підприємництва у країнах-членах. Зарубіжні країни також запроваджують нові фінансові гарантії, щоб допомогти приватному сектору пом'якшити збільшені геополітичні та фінансові ризики, спричинені поточною війною, для підтримки інвестицій та економічного зростання. Україна наразі має ще більші виклики, а тому доцільно дослідити найбільш результативні ініціативи зарубіжних країн (як то кращі фінансові умови та легший доступ до фінансування для підприємців, які хочуть інвестувати, особливо якщо вони спрямовані на більш

стійкі та енергоефективні технології і виробництво; досвід державної допомоги бізнесу щодо оновлення їх виробничих або управлінських процесів та допомоги їм у завоюванні нових ринків) та можливість їх застосування в Україні для покращення бізнес-клімату та сталого економічного зростання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Державна підтримка суб'єктів підприємництва є предметом дослідження багатьох науковців у сфері економіки. Питання державної підтримки підприємництва в Україні та провідних країнах світу висвітлюються на сторінках наукових видань такими вітчизняними вченими, як Гобир І. [9], Дячун О. Нагорняк І. [19], Лебьодкін К. [29], Литвишко Л. [30], Пілевич Д. [37], Мельник Т. [31] Педченко Н., Стрілець В. [35], Прокопець Л. і Губчак В. [49], Русанюк В. [50] та інші. Окрім цього, є наукові праці, присвячені державній підтримці бізнесу в конкретних галузях. Однак, на сьогоднішній день залишається недостатньо вивченою проблема ефективної державної підтримки підприємництва України в умовах сучасних реалій, що вимагає подальших наукових досліджень.

Метою роботи є дослідження можливостей адаптації зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва в українські реалії.

Досягнення мети передбачає виконання наступних **завдань**:

досліджено сутність та роль державної підтримки у розвитку підприємництва;

– визначено ключові складові механізму державної підтримки підприємництва;

– розглянуто міжнародний досвід державної підтримки підприємництва;

– досліджено кращі українські практики державної підтримки підприємництва в умовах сучасних українських реалій;

– досліджено проблеми та перспективи удосконалення державної підтримки підприємництва в Україні та закордоном;

– визначено можливості адаптації результативних світових практик державної підтримки розвитку підприємництва після воєнних руйнувань.

Об'єктом дослідження є державна підтримка підприємництва.

Предметом дослідження є проблеми та перспективи адаптації зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва в українській реальії.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження слугувала сукупність методів наукового пізнання системи і механізму державної підтримки підприємництва. Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння, спостереження); теоретичних досліджень (аналіз і синтез), а також метод експертного опитування; порівняльного аналізу та графічний метод.

Інформаційну базу дослідження склали закони України, укази Президента України, нормативні акти Кабінету Міністрів України; статистичні дані й аналітичні матеріали Державної служби статистики України, статистичної служби Європейського Союзу, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Інформаційного порталу «Дія», Європейської комісії, Організації економічного співробітництва та розвитку, результати наукових досліджень із питань міжнародного досвіду державної підтримки підприємництва.

Впровадження результатів дослідження. *Практична значущість дослідження* підтверджується «Довідкою про рекомендації щодо впровадження та використання результатів дослідження по кваліфікаційній роботі в діяльності Полтавської торгово-промислової палати». Впровадження стосуються врахування наступних рекомендацій: 1) створення єдиної платформи, де буде інформація про державні та міжнародні гранти; 2) консультаційної підтримки підприємництва щодо нових ланцюгів постачання; 3) інформаційної та освітньої підтримки в отриманні доступу до державних програм закупівель.

Значущість дослідження для навчального процесу підтверджується «Довідкою про рекомендації щодо впровадження та використання результатів дослідження по кваліфікаційній роботі в освітньому процесі Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» і полягає в наступному: 1) при викладанні дисципліни «Міжнародний бізнес» у тему «Особливості ведення міжнародного бізнесу у зарубіжних країнах» використовувати аналітичні матеріали щодо зарубіжного досвіду відновлення підприємництва після воєнних руйнацій;

2) при викладанні дисципліни «Міжнародний бізнес» використовувати мультимедійну презентацію за темою «Адаптація зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва в українську практику» та напрацювання щодо сучасного стану державної підтримки бізнесу у країнах світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконання кваліфікаційної роботи пов'язане з планом наукових досліджень Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» за темою «Сучасні процеси глобалізації: рушійні сили, мегатренди, суперечності» (0113U006220). Внесок автора полягає у дослідженні можливостей адаптації зарубіжного досвіду державної підтримки розвитку підприємництва в українську практику.

Публікації: Гриньов В., Стрілець В. Проблеми та перспективи державної підтримки підприємництва в Україні та світі після воєнних руйнацій. Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції. (м. Переяслав, 24 січня 2023 року). м. Переяслав: Університет Скороводи Г., 2023. С. 19-22.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Сутність та роль державної підтримки у розвитку підприємництва

Суб'єкти підприємництва відіграють основну роль у сприянні національного розвитку будь-якої країни світу. Країни, які зробили таку велику увагу на підтримку бізнесу досягли успіху в економічному розвитку, прикладами є Америка, Китай, Японія. Перевага суб'єктів підприємництва полягає в тому, що вони стимулюють виробництво та, зрештою, економічне зростання в країні. Це тому, що економіка буде підвищуватися. Коли це буде зроблено, це сприятиме розвитку зовнішньої торгівлі, тобто експорту та імпорту товарів і послуг між країнами. Коли експорт перевищує імпорт, це призведе до сприятливого торговельного балансу, і за такого сценарію буде отримано іноземну валюту. З іншого боку, коли імпорт перевищує експорт, кінцевим результатом є несприятливий торговий баланс або дефіцит торгівлі.

Щоб суб'єкти підприємництва зробили значний внесок в економічний добробут країни, необхідно запровадити певні механізми, які сприятимуть розвитку торгівлі в усіх секторах економіки. Вони включають зниження відсоткових ставок фінансовими установами, такими як банки, для потенційних підприємців, максимально спрощену доступність позик, не вимагаючи надто великої застави від тих, хто бажає отримати позики, пропонуючи, серед іншого, професійні поради майбутнім і існуючим підприємцям.

Підприємництво є основою економічного та соціального розвитку, вирішення соціальних проблем, подолання бідності та забезпечення високого рівня життя громадян. Тому в кожній країні питання створення правильних умов для соціально відповідального, соціально орієнтованого бізнесу, спрямованого на вирішення як поточних, так і перспективних завдань, завжди було пріоритетним.

Така діяльність передбачає вирішення цілого комплексу складних, часто суперечливих завдань із урахуванням національних та регіональних інтересів, а також мотивів діяльності різних соціальних груп населення.

Варто мати на увазі, що підприємництво в Україні здійснюється на основі [2]:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійного формування підприємцем програми діяльності,
- вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально–технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- вільного найму підприємцем працівників;
- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику.

Державне регулювання підприємництва полягає в застосовуванні різних методів впливу на діяльність підприємницьких структур з метою сприяння та забезпечення нормальних умов їхнього функціонування. Зокрема, на підставі ст. 48 Господарського Кодексу України, держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього; державна підтримка підприємництва полягає у створенні сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва, органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

- надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;
- сприяють підприємцям в організації матеріально–технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;
- здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх бізнесу;
- стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;
- подають підприємцям інші види допомоги [30, с. 145].

У тандемі з державною політикою сприяння бізнесу необхідно забезпечити рівний доступ до кредитів для всіх потенційних підприємців. За умови повної підтримки підприємництво має потенціал для створення робочих місць, доповнюючи зусилля уряду щодо створення робочих місць для громадян.

За інших рівних умов уряд має сприяти розвитку підприємництва у його прагненні розвивати країну, щоб люди могли отримати вигоду, купуючи товари та послуги за розумною або дешевою ціною. Для досягнення такої мети необхідно запровадити певні механізми державної підтримки, які сприятимуть економічному зростанню в країні.

У процесі дослідження сутності державної підтримки підприємництва, спочатку доцільно навести кілька визначень зазначеної дефініції. Словник з економічної теорії вказує, що «державна підтримка здійснюється у всіх країнах, переслідує мету володіння достатньо ефективним сектором виробництва сировини та продовольства, соціальну стабільність на селі та екологічну безпеку» [51]. У Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» зазначається, що державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва та об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва включає фінансову, інформаційну, консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу [45].

Педченко Н. і Стрілець В. визначають державну підтримку підприємництва як систему державних заходів фінансово–кредитного, кадрового, інституційного, інформаційного забезпечення розвитку бізнесу з метою стимулювання економіки та підвищення добробуту населення [35]. У свою чергу, Варналій З. розглядає державну підтримку як «сукупність (комплекс) пріоритетних підходів і рішень, які визначають основні напрями і форми правового, економічного та організаційного сприяння розвитку підприємництва з урахуванням інтересів держави та суб'єктів господарювання» [56]. Тобто, з одного боку, державна підтримка – це певним

чином сформована нормативно–правова база щодо регулювання діяльності суб’єктів господарювання, а також наявність економічних та організаційних засад становлення і розвитку підприємства, а з іншого – це певні стимули, використання різних видів ресурсів, які залучаються у сферу підприємництва на певних умовах (пільгових або безоплатно).

Досить часто державну підтримку ототожнюють із державним регулюванням підприємництва, розуміючи під останнім систему економічного, соціального, організаційного, правового та політичного забезпечення державою сприятливого середовища для формування і стійкого розвитку сучасного підприємництва й послаблення негативних тенденцій цього процесу [63]. Бавико О. надає визначення даного поняття як «комплексу політико-правових заходів, що здійснюються органами публічної влади з метою стабілізації існуючої системи соціально-економічних відносин та формування умов для їх подальшого прогресивного розвитку» [2]. Більш вдале, на наш погляд, визначення дає Безугла Л., стверджуючи, що державне регулювання підприємницької діяльності – це забезпечення оптимального рівня втручання органів регіонального управління та місцевого самоврядування в діяльність суб’єктів підприємництва, вибір таких механізмів регулювання, які сприяли б як розвитку підприємницьких структур, так і економічному зростанню в державі [3].

Вважаємо, що державне регулювання підприємництва є більш ширшим поняттям, оскільки окрім державної підтримки включає і обмежуючі (квоти) та наказові методи (штрафи, пені тощо). Державне регулювання має за мету забезпечити баланс між розвитком економіки країни та розвитком підприємництва, з одного боку сприяючи останньому нарощувати прибутковість та ліквідність, з іншого, використовуючи здобутки бізнесу на благо інших сфер економіки країни.

Дослідження різних поглядів науковців щодо сутності державної підтримки підприємництва (табл. 1.1) дозволило сформулювати власне уявлення даної категорії як системи державних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов бізнес-середовища інструментами удосконалення нормативно–правових, економічних, соціальних, кадрових, інституційних норм.

Таблиця 1.1 – Тлумачення поняття «державна підтримка підприємництва» у різних джерелах

Джерело	Тлумачення поняття
Пілевич Д. [37, с. 110]	Державна підтримка малого підприємства це сукупність заходів держави, які спрямовані на підтримку стабільного розвитку суб'єктів малого бізнесу та стимулювання їхньої діяльності.
Педченко Н., Стрілець В. [35, с. 108]	Державна підтримка підприємництва – це система державних заходів фінансово–кредитного, кадрового, інституційного, інформаційного забезпечення розвитку бізнесу з метою стимулювання економіки та підвищення добробуту населення
Варналій З. [6, с. 115]	Державна підтримка як сукупність (комплекс) пріоритетних підходів і рішень, які визначають основні напрями і форми правового, економічного та організаційного сприяння розвитку підприємництва з урахуванням інтересів держави та суб'єктів господарювання
Русанюк В. В. [50, с. 104]	Державне регулювання розвитку суб'єктів підприємництва відображає цілісність реалізованих протекціоністських заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку функціонування суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою оптимізації умов функціонування суб'єктів у ринковому середовищі, формування належного рівня продовольчої безпеки громадян держави, адаптації товаровиробників до умов коронакризи та нестабільності.
Дмитренко Е. Д., Кириленко О. М. [13, с. 37]	Державна підтримка підприємництва необхідна, в першу чергу, для формування умов стійкого економічного росту, відповідної нормативно–правової бази, захисту конкуренції, поповнення державного бюджету, забезпечення справедливого розподілу доходів, повинно згладити структурні та регіональні диспропорції в розвитку бізнесу.
Лебодкін К. С. [29, с. 187]	Під поняттям «державна підтримка бізнесу» маються на увазі будь–які державні заходи з фінансового сприяння в інтересах суб'єктів господарювання, що створюють для цих суб'єктів прямі чи приховані переваги і мають грошову оцінку.
Дячун О. Нагорняк І. [19]	Під державною підтримкою необхідно розуміти державне регулювання сектора малого підприємництва, яке передбачає, перш за все, свідоме формування державними структурами відповідних умов становлення і розвитку малого бізнесу, створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, що залучаються для його суб'єктів.

Згідно з цим Законом метою державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є:

1) створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва;

2) забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності;

3) стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва;

4) сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки;

5) забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян [45].

Уряд відіграє провідну роль у створенні сприятливого середовища для процвітання бізнесу. Одним із таких шляхів є надання стимулів для залучення інвестицій у приватний сектор. Малі та мікропідприємства (МСП) особливо потребують низки стимулів, щоб вижити, враховуючи численні обмеження, які впливають на їх зростання. Ось деякі із заходів, які уряд може вжити для сприяння розвитку сектору підприємництва (рис. 1.1):

Рисунок 1.1 – Заходи, які уряд може вжити для сприяння розвитку сектору підприємництва

Джерело: складено на основі [1]

Кредитні гарантії. Суб'єкти підприємництва іноді не мають необхідної застави для отримання кредитів у фінансових установах. Уряди можуть допомогти, надавши часткові гарантії за позиками, взятими підприємством.

Податкові пільги. Щоб залучити інвесторів у сектор малого та середнього бізнесу, уряд також може зменшити або звільнити такі підприємства від певних податків. Податкові пільги сприяють зростанню суб'єктів підприємництва, оскільки вони дозволяють їм направляти більшу частину своїх прибутків назад на розвиток бізнесу.

Ведення бізнесу з МСП. Урядові тендери часто мають високі фінансові вимоги, що ускладнює кваліфікацію МСП. Уряд може послабити свої тендерні вимоги та закупівельні бар'єри, намагаючись пристосуватися до підприємництва.

Вплив на ринок. Уряди також можуть допомогти підприємству у маркетингу їхніх продуктів. Це можна зробити, наприклад, шляхом організації заходів, таких як виставки, які дозволяють бізнесу продемонструвати свою продукцію.

Нарощування потенціалу. Завдяки програмам розвитку потенціалу, таким як тренінги, наставництво, а також зв'язкам з академічними установами та організаціями, які пропонують підтримку розвитку бізнесу, урядові програми розвитку потенціалу відіграють велику роль у моделюванні бізнесу.

Дослідження та розробка. Уряди також можуть фінансувати дослідження, які сприятимуть розвитку підприємництва. Вони можуть зробити це, наприклад, надаючи гранти університетам та інвестуючи в технологічний прогрес, який підтримує підприємство.

Поліпшення інфраструктури. Коли уряди покращують інфраструктуру, це покращує бізнес. Уряди повинні будувати та підтримувати дороги, аеропорти, мости, морські порти, лінії електропередач, телекомунікаційні системи та будь-яку іншу інфраструктуру, яка сприяє успіху бізнесу.

На сьогодні ключовими державними інституціями, які здійснюють підтримку бізнесу, є: Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Міністерство економіки України; інші ключові міністерства та відомства, що впливають на

розвиток підприємництва; Державна регуляторна служба України; Український фонд підтримки підприємництва; Український державний фонд підтримки фермерських господарств; місцеві державні адміністрації; та інші установи, такі як державна небанківська фінансово–кредитна установа «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу» [11].

Окрім зазначених заходів, уряд також може сприяти полегшенню ведення бізнесу, скасувавши бюрократичні обмеження на ліцензування та реєстрацію, які роблять офіційну реєстрацію бізнесу надто виснажливою та дорогою. Той факт, що понад 79% суб'єктів підприємництва працюють неофіційно, ускладнює отримання такої необхідної підтримки. Оцінка їх внеску в економіку також може виявитися складною.

Отже, дослідження сутності категорії «державна підтримка підприємництва» сприяла формуванню її розуміння як системи державних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов бізнес–середовища інструментами удосконалення нормативно–правових, економічних, соціальних, кадрових, інституційних норм. Визначено, що серед заходів, які уряд може вжити для сприяння розвитку сектору підприємництва слід акцентувати увагу на: кредитних гарантіях, податкових пільгах, державно-приватному партнерстві, впливу на ринок, нарощуванні потенціалу, стимулювання досліджень та розробок, поліпшення інфраструктури. Для реалізації вищезазначених заходів держава має впровадити відповідний механізм державної підтримки підприємництва.

1.2. Складові механізму державної підтримки підприємництва

Україна як незалежна держава, сьогодні гарантує рівні права всім підприємцям (незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності) та створює рівні можливості для функціонування, доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших

ресурсів за умови виконання робіт та поставок для державних потреб. Формування сприятливого економічного і соціального середовища для підприємництва потребує удосконалення механізму державної підтримки підприємництва.

У роботі під поняттям «механізм державної підтримки підприємництва» розуміємо систему взаємопов'язаних засобів, форм, видів, інструментів та методів державного впливу на підприємницьку діяльність, спрямовану на створення сприятливого бізнес-середовища для розвитку бізнесу в межах відповідного правового забезпечення.

За твердженням Безуглої Л. чинне в Україні державне регулювання розвитку малого та середнього підприємництва включає:

- систему правових засобів (законів, норм, правил, законодавчих актів та нормативно-правових документів);
- інструменти фінансово-кредитної політики, спрямовані на реалізацію програм підтримки та розвитку малого та середнього підприємництва;
- інструменти інвестиційної та податкової політики, які передбачають економічний вплив держави на новостворені підприємства;
- засоби державної системи інкубаторів з розвинутою мережею центрів зайнятості, які регулюють рух трудових ресурсів та організовують професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності;
- засоби системи державного контролю за дотриманням прийнятих та чинних правових, економічних та організаційних умов сприяння розвитку підприємництва [3, с. 92].

Органи державного управління будують свої відносини з підприємцями, використовуючи: податкову та фінансово-кредитну систему, що встановлює податки та процентні ставки за державними позиками; податкові пільги; ціни та правила ціноутворення; цільові гранти; обмінний курс; розмір економічних санкцій; державна власність та система резервів, ліцензій, концесій, лізингу, соціальних, економічних та інших норм та стандартів; науково-технічні,

економічні, соціальні, державні та регіональні програми; договорів виконання робіт і постачання державних потреб.

Держава регулює підприємницьку діяльність через:

- законодавче забезпечення свободи конкуренції, захист споживачів від проявів недобросовісної конкуренції та монополій у будь-яких сферах підприємницької діяльності;
- податкову та фінансово-кредитну політику, у тому числі встановлення податків та процентних ставок за державними кредитами, податкових пільг, цін та правил ціноутворення, курсів валют, розмірів економічних санкцій;
- визначення соціальних норм роботи підприємства, згідно з якими підприємець зобов'язаний забезпечити відповідні умови праці, охорону праці, оплату праці не нижче встановленого мінімального рівня, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне та медичне страхування й соціальне забезпечення;
- встановлення екологічних норм і нормативів;
- залучення підприємців до виконання різноманітних науково-технічних та економічних регіональних і державних програм;
- укладання договорів на виконання робіт та здійснення послуг для державних потреб.

Як зазначає Безугла Л., основними засобами регуляторного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є:

- державне замовлення;
- ліцензування, патентування і квотування;
- сертифікація та стандартизація;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій [3, с. 90].

З урахуванням сучасної соціально-економічної кризової і пандемічної ситуації в країні актуалізується завдання формування адаптивної, комплексної та інтегративної системи державної підтримки підприємництва, яка гнучко й

оперативно відображатиме вплив нестабільного ринкового середовища, створюючи адекватну логістичну інфраструктуру функціонування бізнесу на всіх рівнях ієрархії.

За кордоном механізмами державної підтримки є пряма фінансова підтримка (дотації, субвенції, субсидії), реалізація цільових програм, спеціалізована система оподаткування, страхова і кредитна підтримка. В Україні переважає реалізація інструментів прямого бюджетного фінансування у вигляді державної підтримки і вузькоспеціалізованих державних цільових програм з метою активізації соціально-економічного механізму функціонування великих і середніх суб'єктів підприємництва [50, с. 105].

Як зазначає Донських А., у світі сформувалися дві основні форми державної підтримки бізнесу. Одна полягає у широкому державному регулюванні діяльності суб'єктів малого бізнесу в поєднанні з державним протекціонізмом. Вона властива початковому етапу розвитку малого бізнесу.

Інша форма включає помірне державне регулювання малого бізнесу та створення ринкових умов для конкуренції і характерна для більш зрілих ринкових стосунків [14].

На наш погляд формами державної підтримки є пряма (субсидіювання, дотації, грантове фінансування) та непряма (амортизаційна політика, податкові пільги тощо).

Згідно з Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» основними видами фінансової державної підтримки є:

- 1) часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проектів суб'єктів малого і середнього підприємництва;
- 2) часткова компенсація лізингових, факторингових платежів та платежів за користування гарантіями;
- 3) надання гарантії та поруки за кредитами суб'єктів підприємництва;
- 4) надання кредитів, у тому числі мікрокредитів, для започаткування і ведення власної справи;

- 5) надання позик на придбання і впровадження нових технологій;
- 6) компенсація видатків на розвиток кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами;
- 7) фінансова підтримка впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій;
- 8) інші види не забороненої законодавством фінансової державної підтримки [45].

У розвинених країнах виділяють наступні види державної підтримки:

- надання фінансових продуктів та програм підтримки підприємництва через державні банки;
- регіональні програми підтримки підприємництва;
- підтримка сільського господарства підприємництва;
- міжнародні донорські програми
- міжнародні донорські програми з банківськими партнерами
- державні програми, що підтримують інновації
- фінансова підтримка безробітних, які бажають розпочати новий бізнес [29].

Педченко Н. та Стрілець В. виділяють наступні види державної підтримки (табл. 1.2): адміністративна допомога в створенні нових підприємств; юридична допомога; інформаційна допомога; фінансово–кредитна допомога; освітня (зокрема тренінгова) допомога; консалтингова допомога; допомога з промоції бізнесу, маркетингові та рекламні послуги; допомога у налагодженні нових бізнес–контактів; консультативна допомога; кадрова підтримка; технологічна підтримка; інноваційна підтримка; інвестиційна допомога [35]. Автори зазначають, що наразі існує ряд інституцій, які відповідають за реалізацію того чи іншого виду державної підтримки підприємництва. Деякі з функцій можуть дублюватися у різних інституцій, однак деякі є унікальними і реалізуються тільки в деяких з них.

Серед них доцільно виділити: бізнес–центри; бізнес–інкубатори; технопарки; лізингові центри; фонди підтримки підприємництва; інвестиційні фонди;

інноваційні фонди; інформаційно–консультативні установи; торгово–промислові палати.

Автори звіту «Інформація для малого та середнього бізнесу» виділяють три основні види державної підтримки підприємництва:

Таблиця 1.2 – Види державної підтримки та інституції розвитку підприємництва за участю держави

Види	Інституції розвитку підприємництва								
	Бізнес–центри	Бізнес–інкубатори	Технопарки	Лізингові центри	Фонди підтримки підприємництва	Інвестиційні фонди	Інноваційні фонди	Інформаційно–консультативні установи	Торгово–промислові палати
Адміністративна допомога в створенні нових підприємств	+				+				
Юридична допомога								+	
Інформаційна допомога	+	+	+			+	+	+	+
Фінансово–кредитна допомога		+		+	+	+			+
Освітня (зокрема тренінгова) допомога	+							+	
Консалтингова допомога	+								
Допомога з промоції бізнесу, маркетингові та рекламні послуги	+	+	+						
Допомога у налагодженні нових бізнес–контактів	+	+			+	+	+		+
Консультативна допомога		+	+			+		+	
Кадрова підтримка		+					+		+
Технологічна підтримка			+	+			+		+
Інноваційна підтримка		+	+				+		
Інвестиційна допомога		+	+		+	+			+

Джерело: складено на основі [35]

- доступ до фінансів;
- послуги з розвитку бізнесу;
- сприятливе бізнес–середовище.

Так, «Доступ до фінансів» передбачає:

- пільгові позики через національні банки;

- мікрофінансування для домогосподарств;
- гранти для підприємництва;
- освітні програми для банківських працівників;
- навчання підприємців фінансовій грамотності.

До послуг з розвитку бізнесу віднесено:

- консультації та тренінги для підприємців
- тренінги для організацій з підтримки бізнесу
- створення бізнес–інкубаторів для стартапів
- розвиток бізнес–кластерів для взаємної підтримки та розвитку
- підтримка урядів у визначенні нових ринків
- допомога організаціям з підтримки експорту.

В свою чергу створення сприятливого бізнес–середовища передбачає:

- просування регуляторних реформ та передових практик
- підвищення спроможності законодавчих і регуляторних органів
- сприяння державно–приватному діалогу
- інформування бізнесу про процеси реформування та правила / процедури [].

Лебьодкін К. стверджує, що державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва та об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва включає фінансову, інформаційну, консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу [29, с. 190].

Згідно твердження Варналій З., основні види державної підтримки суб'єктів економічної діяльності, у тому числі малого бізнесу:

- пряме бюджетне фінансування підприємств з боку державного та місцевих бюджетів;
- податкові пільги;
- часткове покриття державою відсотків за кредитами та покриття інших фінансових витрат; – державні гарантії за кредитами;

- обов'язкове державне страхування комерційних ризиків;
- пільгові тарифи на товари та послуги, що надаються державою або державним підприємством;
- списання заборгованості з податків і податкових зборів, які підприємство не в змозі покрити самостійно [6].

Прокопець Л., Губчак В. зазначають, що державна підтримка має сприяти таким сферам (рис. 1.2).

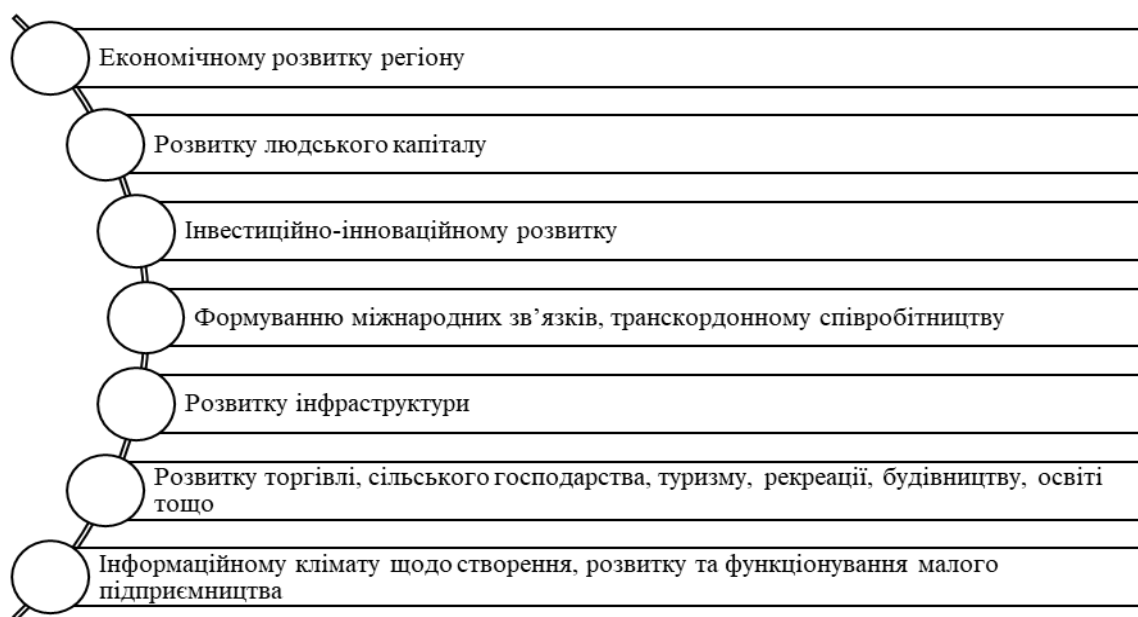

Рисунок 1.2 – Вектори державного сприяння підприємництву

Джерело: складено на основі [49]

Фінансово–кредитна інфраструктура, яка впливає на розвиток підприємництва, має охоплювати: фінансові установи, які здійснюють пільгове кредитування малого підприємництва, гарантійні фонди, кредитні спілки, венчурні фонди і страхові компанії, державна підтримка (у вигляді спрощеної системи оподаткування, наданні пільг).

Також важливим елементом механізму державної підтримки малого бізнесу є інформаційно-консультаційне обслуговування, в рамках якого повинна надаватися допомога з проблем формування та функціонування малих підприємств. У розвинутих країнах світу держава активно створює інформаційно-консультаційні

центри, які поєднують урядові структури, підприємницькі асоціації, торговельні палати, банківські установи [19].

Щодо інструментів державної підтримки підприємництва, погоджуємося із виділенням наступних:

- законодавчо-правові (закони, постанови, укази);
- нормативно-адміністративні (розпорядження, рішення, вказівки, накази, інструкції, правила, положення, договори);
- організаційно-економічні (плани, проекти, державний і місцевий бюджети, державне замовлення і державний контракт, договори, цільові програми, прогнози).

Ясинська Н. зазначає, що загалом основними методами державного регулювання можна визнати:

- правові – закони та підзаконні акти, що регулюють правила поведінки суб'єктів господарювання;
- адміністративні – вказівки, розпорядження виконавчих органів та посадових осіб, які дозволяють, забороняють, обмежують чи нормують окремі види господарської діяльності;
- економічні – макроекономічне планування, державний бюджет, податки, гроші, ціни, заробітна плата [64].

Методи державної підтримки ґрунтуються на використанні низки засобів та інструментів (важелів або регуляторів) державного регулювання. Відмінність з-поміж них у тому, що метод – це конкретний спосіб дії, що є неодмінною умовою реалізації мети регулювання розвитку підприємництва, а засіб – комплексний інструмент досягнення поставленої мети, що може впливати на підприємництво лише опосередковано і має першорядне значення, насамперед, для органів управління. Таким чином, до юридичних методів належать передусім законодавчі норми (закони та підзаконні акти, укази та постанови). Квоти, ліцензії, стандарти, норми, податки, кредит, ціни є скоріше економічними засобами підтримки. Адміністративні кошти повинні включати різні нормативи, дозволи, положення і т.

д. До інструментів державного регулювання можна віднести державні і регіональні програми, трудові баланси, прогнозні показники, бюджетні заявки.

Дячун О. Нагорняк І. до універсальних методів державного регулювання та стимулювання розвитку малого підприємництва відносять:

- зниження податкового навантаження шляхом установлення граничної межі оподаткування суб'єктів малого підприємництва, зменшення кількості податків;
- установлення пільг щодо оподаткування прибутку малих підприємств; надання державних субсидій і дотацій; державне пільгове кредитування;
- державна підтримка розвитку факторингової та лізингової діяльності;
- розміщення державного замовлення на випуск продукції та надання послуг сектором малих підприємств на конкурсній основі;
- створення розвинутої системи інформацій консультативного забезпечення та ринкової інфраструктури [19].

Результатом дослідження поглядів щодо механізму державної підтримки і регулювання підприємництва є визначення основних складових механізму, які комплексно реалізують функції держави щодо сприяння бізнесу (рис. 1.3).

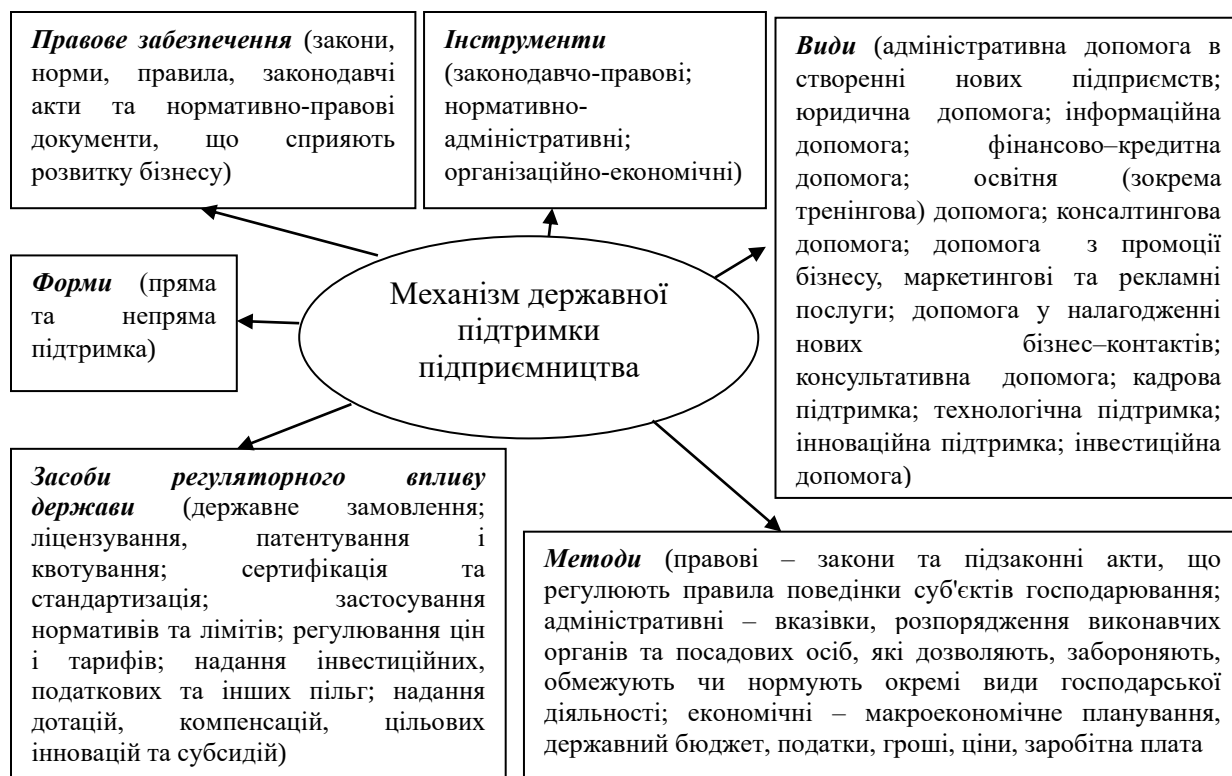

Рисунок 1.3 – Основні складові механізму державної підтримки підприємництва

Джерело: складено на основі [35; 3; 64]

Отже, у межах дослідження ми будемо розглядати державну підтримку підприємництва як систему державних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов бізнес–середовища інструментами удосконалення нормативно–правових, економічних, соціальних, кадрових, інституційних норм.

Поглиблення ринкових трансформацій неможливе без динамічного розвитку підприємництва, що вимагає впровадження такого механізму його державної підтримки, яка б забезпечувала створення сприятливого середовища для розвитку цього сектора економіки. В аспекті розвитку підприємництва в Україні важливо з'ясувати та впроваджувати досвід стимулювання підприємства, що відбувався в розвинутих країнах світу в контексті імплементації його в особливості розвитку національних суб'єктів господарювання.

Висновки до розділу 1

У першому розділі «Теоретичні аспекти державної підтримки підприємництва» досліджено сутність та роль державної підтримки у розвитку підприємництва та визначено ключові складові механізму державної підтримки підприємництва.

При визначенні економічної сутності державної підтримки підприємництва було узагальнено погляди українських та зарубіжних науковців, що займаються цією проблематикою та сформоване власне визначення як системи державних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов бізнес–середовища інструментами удосконалення нормативно–правових, економічних, соціальних, кадрових, інституційних норм.

Обґрунтовано, що державна підтримка є складовою державного регулювання підприємництва та має за мету створення сприятливого бізнес-середовища для ведення бізнесу. Вона включає заходи зі створення кредитних гарантій, податкових пільг, державно-приватного партнерства, впливу на ринок, нарощування

потенціалу, стимулювання досліджень та розробок, поліпшення інфраструктури. Для реалізації вищезазначених заходів держава має впровадити відповідний механізм державної підтримки підприємництва під яким запропоновано розуміти систему взаємопов'язаних засобів, форм, видів, інструментів та методів державного впливу на підприємницьку діяльність, спрямовану на створення сприятливого бізнес-середовища для розвитку бізнесу в межах відповідного правового забезпечення. У роботі наведено розширений перелік видів державної підтримки у взаємозв'язку із інституціями, що її реалізують.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ ТА УКРАЇНІ

2.1. Міжнародний досвід державної підтримки підприємництва

Зарубіжний досвід показує, що неодмінною умовою успіху в розвитку підприємництва є всебічна і стабільна державна підтримка. В кризових умовах розвитку економіки, саме допомога держави підприємництву може призвести до поліпшення економічної ситуації як в регіонах, так і в країні в цілому. Сьогодні саме з малим та середнім підприємництвом держава пов'язує надію на швидкі позитивні структурні зміни в економіці, вихід з економічної кризи та створення умов для економічного зростання.

Як свідчать останні світові тенденції, саме цілеспрямована державна підтримка підприємств, особливо малих форм господарювання, є найбільш важливою особливістю сучасної політики у галузі підприємництва. В Україні, незважаючи на декларовану підтримку підприємництва з боку держави, вплив останньої на процес його становлення явно недостатній.

Розвинені країни мають великий досвід з розвитку сфери підтримки бізнесу, що є актуальним для України. Серед ключових переваг ведення бізнесу в ЄС слід виділити доступ до великих ринків збуту, прозорість правил оподаткування та обліку, відсутність митних чи кількісних обмежень у межах ЄС тощо (рис. 2.1).

Також серед переваг відзначають зростання доступу до технологій; підвищення рівня інноваційності; звільнення від подвійного оподаткування; доступ до засобів кредитування; вільний рух робочої сили, товарів, послуг та капіталу та доступ до фондів ЄС та програм підтримки малого та середнього підприємництва. Все це спонукає українське підприємництво шукати шляхи виходу на європейський ринок.

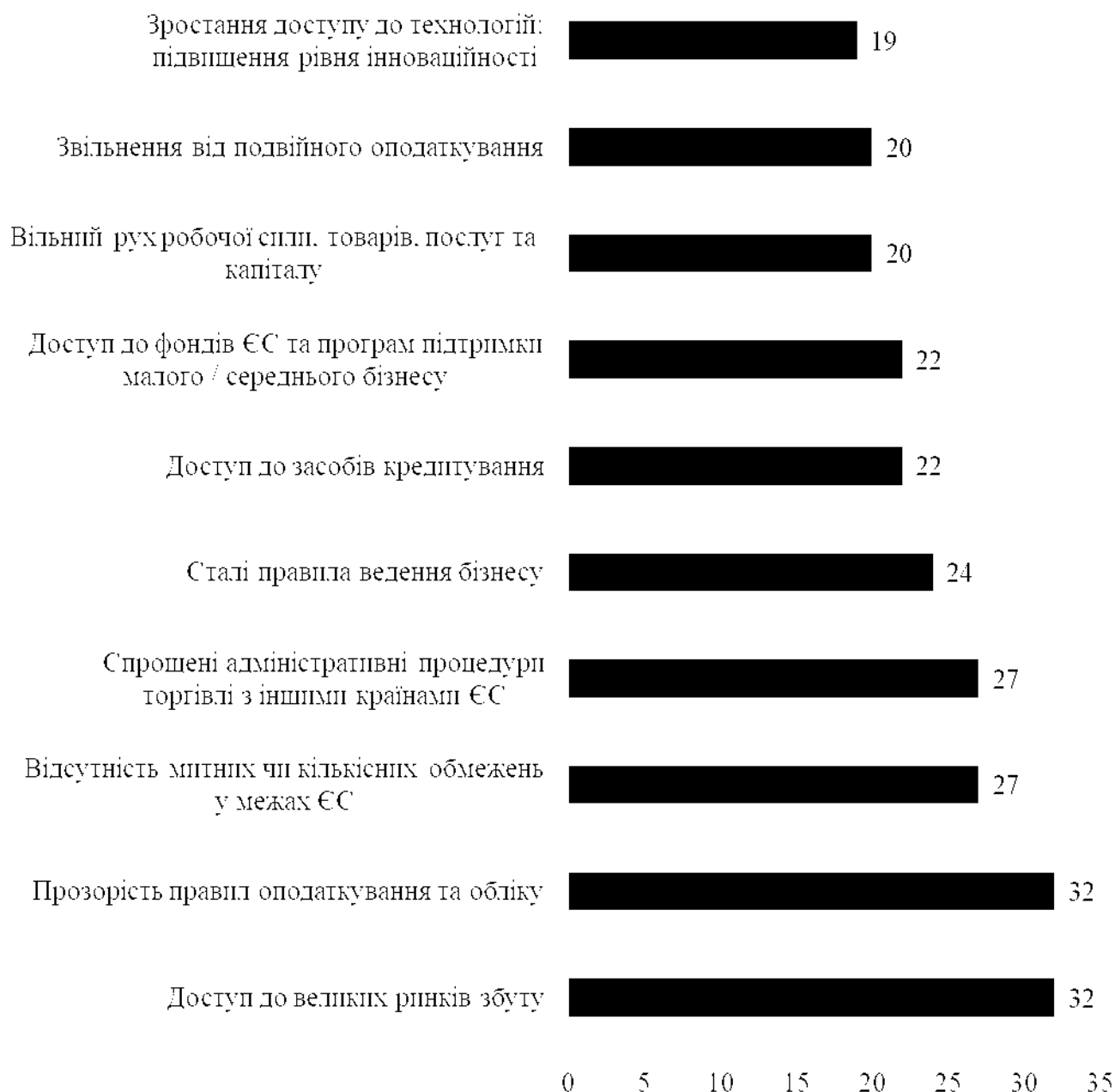

Рисунок 2.1 – Переваги ведення бізнесу в країнах ЄС, % респондентів
Джерело: складено на основі [72]

Окрім того, порівняльний аналіз ринкових бар'єрів входу та виходу бізнесу на ринок (табл. 2.1) показав, що Україна має більші бар'єри щодо кількості реєстраційних процедур, величині незворотних витрат, ефективності нормативно-правової бази. Разом з тим позитивно слід відмітити лідерство за показниками тривалості реєстрації (6,5 днів порівняно з 11,9 та 9,2 за країнами Європи, Центральної Азії та країнами ОЕСР відповідно).

Таблиця 2.1 – Порівняльний аналіз ринкових бар’єрів входу та виходу бізнесу на ринок

Показники	Україна	Країни Європи та Центральної Азії	Країни ОЕСР з високим рівнем доходу
Кількість реєстраційних процедур	6	5,2	4,9
Тривалість реєстрації, днів	6,5	11,9	9,2
Вартість реєстраційних процедур, % до величини доходу на душу населення	0,5	4	3
Мінімальний обов’язків статутний капітал, % величини доходу на душу населення	0	0,7	7,6
Середня тривалість проходження процедури банкрутства, років	2,9	2,3	1,7
Величина незворотних витрат, % від вартості майна	40,5	13,3	9,3
Коефіцієнт погашення боргу, центів до 1 долара США	9	38,5	70,2
Індекс ефективності нормативно-правової бази	8,5	11,2	11,9

Джерело: складено на основі даних [28]

Останнім часом в багатьох розвинених країнах відбувається прогресивне зростання малих та середніх підприємств, їх частини в економіці, що позитивно впливає на загальний соціально-економічний розвиток. Так, дослідження структури підприємництва у розвинених країнах засвідчило, що мікропідприємства складають більше 90%, виняток становлять тільки суб’єкти мікропідприємництва Канади та США. Інший важливий показник – додана вартість формує основу національного багатства, яке є базисом економіки розвитку держави,

територіальних громад, підприємств, сім'ї і людини. Саме показник створеної доданої вартості є ключовим виміром впливу суб'єктів підприємництва на розвиток національної економіки. Так, дані свідчать, що суб'єкти малого та середнього підприємництва займають левову частку у структурі доданої вартості, при цьому найбільший їх обсяг припадає на мікропідприємства із чисельністю зайнятих 1–9 працівників [26].

Передумови формування та тенденції розвитку суб'єктів підприємництва залежать від рівня нормативно–законодавчого регулювання підприємницької діяльності. Стан регуляторної політики у сфері організації та підтримки функціонування малих підприємств визначається під впливом національної політики сприяння розвитку підприємництва, а також враховуються регіональні особливості формування сфери малого бізнесу. Важливим аспектом дослідження повинно стати вивчення способів побудови правових взаємовідносин між підприємствами та іншими суб'єктами бізнес-мереж. Дослідження діючої системи нормативно–законодавчого регулювання бізнесу в Україні засвідчило існування значної кількості нормативно–правових актів з питань організації та проведення підприємницької діяльності, яка дозволяє врахувати як загальні тенденції розвитку підприємництва, так і регіональні особливості їх функціонування. Так, державна політика у сфері формування нормативно–правового поля може бути представлена за чотирма напрямками:

- нормативно–правові документи, які регламентують порядок створення та функціонування підприємництва;
- регуляторні акти з питань ведення підприємницької діяльності, які повинні враховувати суб'єкти підприємництва при проведенні статутної діяльності;
- система законодавчої підтримки функціонування підприємництва на регіональному рівні;
- інструменти правового регулювання взаємовідносин підприємництва у складі бізнес–мереж.

У розвинених країнах, зокрема, країнах Європейського Союзу, ключовим нормативно–правовим документом, що передбачає розвиток підприємства є Акт

про малий бізнес. Окрім того, діє Європейська хартія малих підприємств, яка також була підписана і Україною у 2000 році.

Так, важливим кроком у контексті прагнення до створення в ЄС світового сприятливого середовища для розвитку малого підприємництва було затвердження у 2008 році Актом ЄС про малий бізнес основних заходів, покликаних на зменшення бюрократичного навантаження та спрощення існуючого законодавства. Закон про малий бізнес для Європи (далі SBA) є ініціативою ЄС щодо підтримки малого та середнього бізнесу, включає низку політичних заходів в межах організованих 10 принципів, починаючи від підприємництва та «відповідального управління» до інтернаціоналізації [65], зокрема:

- оцінка впливу на майбутні законодавчі та адміністративні ініціативи малого підприємництва («тест для малого підприємництва» [66]), враховуючи результати під час розробки законодавчих пропозицій;
- консультації із зацікавленими сторонами, включаючи організації розвитку малого підприємництва, щонайменше за 8 тижнів до прийняття будь-якої законодавчої або адміністративної пропозиції, що впливає на бізнес;
- зменшення податків та зборів, а також часу, необхідного для створення бізнесу або інших пов'язаних з бізнесом процедур;
- спрощення отримання ліцензій та дозволів;
- доповнення існуючих веб-сайтів Європейського Союзу, присвячених державним закупівлям, за допомогою серії ініціатив, таких як обов'язкове оприлюднення договору про закупівлі;
- адаптація та вдосконалення законодавства про державну допомогу та закупівлі для кращого відображення потреб малого підприємництва [65].

Актом про малий бізнес було окреслено ряд принципів державної підтримки, виконання яких спрямоване на підвищення ролі малого бізнесу у економічному зростанні країн Європейського Союзу (рис. 2.2). Слід акцентувати увагу на тому, що частково досліджувані принципи вже реалізуються на території України, зокрема в частині формування заходів реагування державних адміністрацій на потреби підприємництва та державної допомоги та державних закупівель.

Рисунок 2.2 – Принципи розвитку підприємництва країн ЄС відповідно до SBA

Джерело: складено [35]

Однак ряд принципів є абсолютно не реалізованими та новими для України, незважаючи на те, що вони є надзвичайно необхідними в умовах реформування підприємницької сфери. Особливо це стосується принципів «Другий шанс» та «Спочатку подумайте про малі». Так, законодавчі ініціативи України у сфері

підтримки МП стосуються тих суб'єктів, які знаходяться на перших етапах життєвого циклу (зародження, становлення, розвиток), в той час як реабілітації МП–банкрутів не приділено достатньо уваги. Окрім того, при реалізації законопроектів економічних реформ, що опосередковано стосуються сфери малого бізнесу, не проводиться аналіз та оцінка впливу наслідків дії законів на діяльність МП. Що стосується фактичного впровадження принципів у країнах Європейського Союзу, то дослідження сучасного стану розподілу заходів прийнятих/реалізованих за принципами SBA засвідчили, що найменш реалізованими є заходи щодо досягнення принципів «другий шанс» та «єдиний ринок» [35].

При дослідженні зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва слід акцентувати увагу на діючих практичних кейсах такої підтримки. Так, цікавим є досвід Великобританії у створенні ефективної державної підтримки підприємництва. Мета британського уряду полягає в тому, щоб більше підприємців, малого та середнього бізнесу мали доступ до фінансування, необхідного для забезпечення більшого рівня бізнесу, незалежно від того, чи це виражається через відкриття або зростання. Уряд здійснює це кількома різними способами. По–перше, уряд заохочує усі підприємства шукати більше порад щодо своїх фінансів. У Великій Британії лише 25% малих підприємств вважають, що вони здатні отримати зовнішнє фінансування. Окрім співпраці з індустрією фінансових консультацій, уряд надає безкоштовні поради та рекомендації щодо розвитку бізнесу. По–друге, уряд також здійснює ряд інтервенцій на фінансових ринках, щоб допомогти розширити доступ британських компаній до фінансування. Серед існуючої державної підтримки підприємництва Великобританії доцільно розглянути можливості адаптації наступних (рис. 2.3):

Фінансова гарантія підприємства (далі ФГП) – це схема кредитних гарантій, розроблена для сприяння додатковому кредитуванню життєздатних малих і середніх підприємств, яким не вистачає гарантій або підтвердженої історії для отримання комерційної позики. Уряд надає кредитору 75% гарантію на кожну окрему позику з урахуванням ліміту загальних вимог, що впливають з портфеля кредитора.

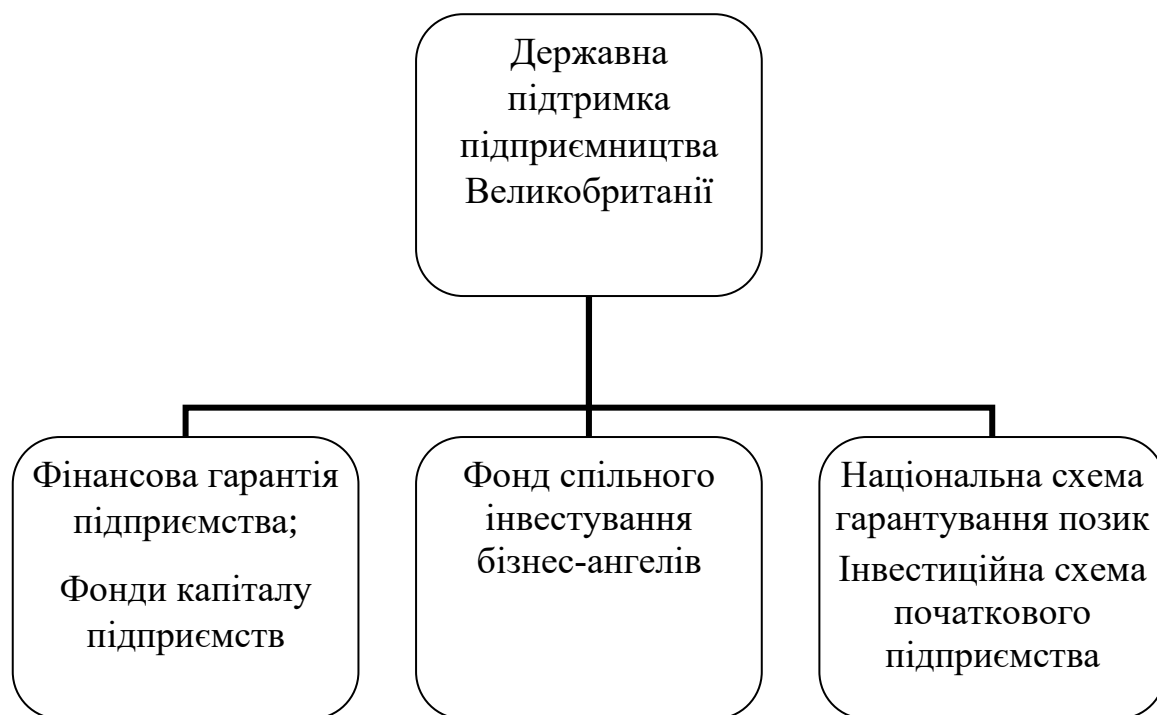

Рисунок 2.3 – Практика державної підтримки підприємництва Великобританії

Джерело: складено на основі [67]

Програму реалізують акредитовані кредитори. Наразі існує 45 акредитованих кредиторів, у тому числі всі головні банки High Street Banks Великобританії. ФГП відкрита для МСП із річним оборотом до 41 мільйона фунтів стерлінгів, які шукають кредити на суму від 1000 до 1 мільйона фунтів стерлінгів із терміном погашення від 3 місяців до 10 років.

Фонди капіталу підприємств. Для багатьох молодих інноваційних фірм акціонерне фінансування є найкращим варіантом досягнення їх високого потенціалу зростання, але багатьом важко отримати цю форму фінансування. Відносні високі витрати на проведення заходів у компаніях на ранніх стадіях щодо розміру угоди знижують інвестиційну привабливість, а тому інвестори вважають за краще робити більші інвестиції в компанії на пізніх стадіях. Цей розрив називається «розрив власного капіталу». Фонди капіталу підприємств усувають цю слабкість ринку, вони використовують державне фінансування разом із інвестиціями приватного сектора, щоб подолати цю прогалину. З 2006 року було запущено одинадцять таких фондів.

Фонд спільного інвестування бізнес–ангелів вартістю 50 мільйонів фунтів стерлінгів спрямований на підтримку ангельських інвестицій у суб'єкти підприємництва з високим потенціалом зростання на початковій стадії розвитку, особливо в регіонах, які найбільше постраждали від скорочення державних витрат. Фонд був створений за допомогою гранту від Фонду регіонального розвитку та може здійснювати початкові інвестиції в акціонерний капітал у розмірі від 100 000 фунтів стерлінгів до 1 мільйона фунтів стерлінгів у підприємство разом із синдикатами бізнес–ангелів (з урахуванням географічних обмежень і верхньої межі 49% будь–яких інвестицій). Фонд був розроблений і заснований консорціумом приватних і державних організацій, які мають досвід інвестування бізнес–ангелів. Це організація приватного сектору з чіткими цілями підвищення якості та кількості інвестування бізнес–ангелів в Англії, а також підтримки довгострокових високоякісних робочих місць у швидкозростаючих компаніях.

Національна схема гарантування позик розроблена, щоб надати підприємствам (з оборотом до 50 мільйонів фунтів стерлінгів) доступ до дешевшого фінансування зі зниженням процентних ставок на 1% або еквівалент за кредитами та механізмами фінансування активів. Ця схема дозволить банкам залучити до 20 мільярдів фунтів стерлінгів фінансування під гарантію уряду, щоб кредитувати напряду невеликі підприємства за нижчою ціною. У багатьох випадках ця схема призведе до зниження вартості бізнес–кредитів до 1 відсотка.

Інвестиційна схема початкового підприємства забезпечить пільгу з податку на прибуток у розмірі 50% для осіб, які інвестують в акції відповідних компаній, з річним лімітом інвестицій для фізичних осіб у розмірі 100 000 фунтів стерлінгів та лімітом сукупних інвестицій для компаній у 150 000 фунтів стерлінгів. Уряд також пропонує канікули з податку на приріст капіталу для інвестицій, зроблених у нову схему.

Інший кейс, досліджений Прокопець Л., Губчак В. щодо практики державної підтримки підприємництва в Японії засвідчив, що в Японії питома вага підприємств малого бізнесу становить близько 40 %, які функціонують в галузях будівництва, легкої промисловості та сфери послуг. Пільги на розвиток о бізнесу

залежать від статусу підприємства та виду діяльності. Державна підтримка бізнесу полягає у наданні державних субсидій і позик для розвитку підприємства, а держава виступає поручителем при отриманні кредиту в банку. Законодавство Японії жорстко регулює ринкову вартість на всі види продукції, уряд контролює необґрунтоване підвищення цін на сировину, матеріали, готову продукцію і послуги, що сприяє розвитку малого бізнесу в країні. У Японії створено клімат найбільшого сприяння малому бізнесу. Державна підтримка малого та середнього бізнесу в Японії спрямована на зміцнення слабких економічних місць таких підприємств. На основі існуючого законодавства про підтримку підприємництва в Японії були створені три державні фінансові фонди, які займаються фінансовим забезпеченням малого бізнесу: Центральний кооперативний банк для торговельних і промислових підприємств, Народна корпорація з питань фінансування, Державна корпорація з фінансування малих підприємств [49].

Досвід державної підтримки таких країн Угорщина, Чехія, Польща також є показовий для України. На частку малого та середнього підприємництва припадає 50% ВВП, воно також забезпечує 60% робочих місць. За ефективну співпрацю держави з підприємництвом відповідальними є організаційні структури, до яких належать: Національна Рада розвитку підприємництва, Міністерство економіки Угорщини, Агентство з розвитку інвестицій та торгівлі, Угорський банк розвитку, Державне акціонерне товариство гарантій, Державний фонд підтримки інновацій та науково-дослідної діяльності. Державна підтримка бізнесу охоплює весь спектр економічних стимулів, включаючи пільгове оподаткування та пільгове кредитування [38].

Сполучені Штати Америки – країна із високим рівнем підприємницької активності у світі. Зростання малого бізнесу в США забезпечує більшу частину державної підтримки, на яку він заслуговує. Слід зазначити, що у Сполучених Штатах Америки немає спеціального податкового режиму для малого бізнесу. Особливістю державної підтримки бізнесу у сфері податкових пільг в США є те, що всі суб'єкти господарювання зобов'язані вести бухгалтерський облік для обчислення прибутку з метою оподаткування. Однак для малого бізнесу

передбачені спеціальні положення, які спрощують порядок обліку та звітності за оподатковуваним доходом за прогресивною шкалою:

- оподатковуваний прибуток до 50 тисяч доларів – 15%;
- від 50 тисяч доларів. до 75 тисяч доларів – 25%;
- від 75 тисяч доларів. до 10 мільйонів доларів – 34%;
- понад 10 мільйонів доларів – 35% [71].

Сучасний стан розвитку малого бізнесу в Україні та стан державної підтримки цього сектору економіки потребують належної уваги. Особливості державної підтримки підприємництва у європейських країнах показують шлях розвитку для України. Державна підтримка бізнесу є складовою державної політики, яка має не лише створювати сприятливі умови для розширення та покращення стану малих підприємств, а й підтримувати їх у господарській діяльності. Це особливо актуально в умовах сучасного стану та потреб українського бізнесу після початку повномасштабної війни.

2.2. Дослідження кращих українських практик державної підтримки підприємництва в умовах сучасних українських реалій

Повномасштабне військове вторгнення російської федерації у лютому 2022 року нанесла значні втрати українській економіці. За даними Київської школи економіки, станом на 1 серпня 2022 року обсяг прямих збитків економіки України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури (у грошовому еквіваленті) становить 108.3 млрд дол. [20]. А непрямі втрати попередньо оцінюються у 128.8 млрд. дол. Війна вплинула і на можливість бізнесу повноцінно функціонувати. За результатами опитувань власників та СЕО підприємств 46,8% підприємств повністю або майже повністю припинили роботу з 24.02.2022 року. Тільки 12,4% не змінили або збільшили обсяги робіт у порівнянні з довоєнним часом. За узагальненою самооцінкою

власників та CEO, загальні втрати МСП за період війни сягнули 85 млрд. дол. (не враховуючи недоотриманих прибутків). 19% підприємств змушені здійснити релокацію, більшість з них зі Сходу України (41% підприємств Сходу вже релокували свої виробничі потужності та персонал чи здійснять це найближчим часом). Скорочення обсягів роботи привели і до скорочення працівників на підприємствах. За результатами досліджень 20% персоналу були відправлені у відпустку, 27% працює на умовах скорочення зарплати і 20% було скорочено (понад 1 млн. осіб) [25].

Дослідження фіксують і міграційні настрої підприємців, передусім ІТ галузі. Так, згідно з дослідженням IT Research Resilience навіть за умови євроінтеграції та лібералізації економіки України, 12% ІТ-спеціалістів намагатимуться виїхати за кордон (в дослідженні брали участь спеціалісти Західного регіону України). А за результатами дослідження Gradus [33] у липні 2022 року 32% респондентів перемістили або переміщують свій бізнес (рис 2.4).

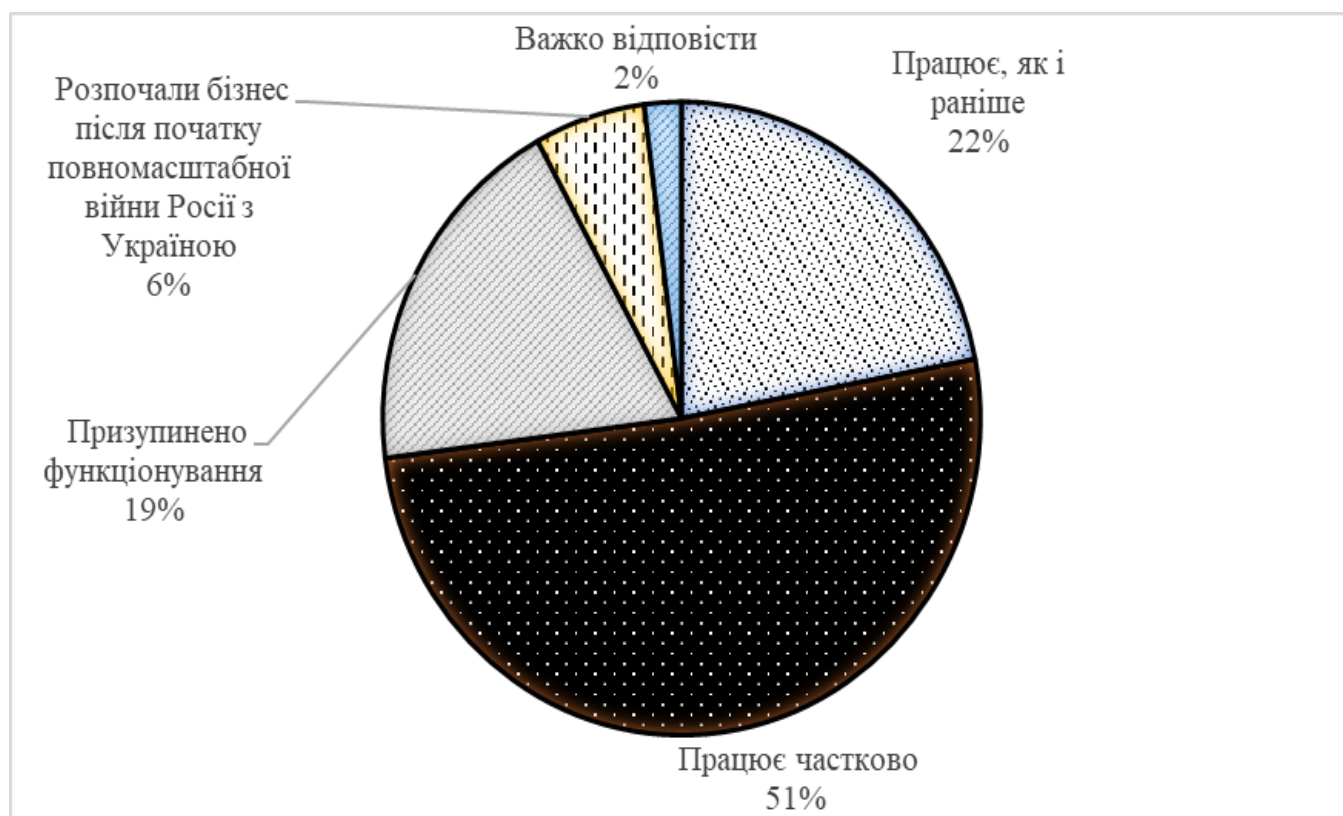

Рисунок 2.4 – Зміни у роботі суб'єктів підприємництва після початку повномасштабної війни в Україні

Джерело: складено на основі даних [33]

Переважна більшість (72%) перемістила бізнес в межах України, 11% – за кордон, 17% – і в межах України і за кордон.

Серед країн для переміщення бізнесу лідерами є країни ЄС (62%), зокрема, Польща та Німеччина.

Серед ключових причин переміщення слід зазначити:

- намагання зберегти бізнес (38%);
- наявність замовлень /клієнтів на нових ринках (30%);
- вирішення логістичних проблем (28%);
- для збереження робочих місць (23%)⁴
- вигідніша вартість сировини / менші витрати на виконання робіт (17%);
- кращі умови ведення бізнесу (15%);
- бо переміщення бізнесу зараз є легшим, ніж в мирний час (13%);
- перепрофілізація бізнесу також вимагає і переміщення (11%) [33].

Головними критерії вибору країни для переміщення бізнесу стали попит на продукти та послуги бізнесу (36%), розвинутість інфраструктури (29%), незначна частка законодавчих бар'єрів для початку бізнесу (29%).

Велику роль відіграє і впевненість переважної більшості (83%) респондентів в тому, що український бізнес спроможний бути конкурентним та успішним на європейських ринках [1].

За даними опитування Європейської бізнес-асоціації [22] 72% опитуваних представників бізнесу постраждали від війни. У 38% респондентів частина активів опинилась на тимчасово окупованій території, у 31% частина активів була знищена (рис. 2.5).

В цілому в Україні державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва та об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва включає фінансову, інформаційну, консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу.

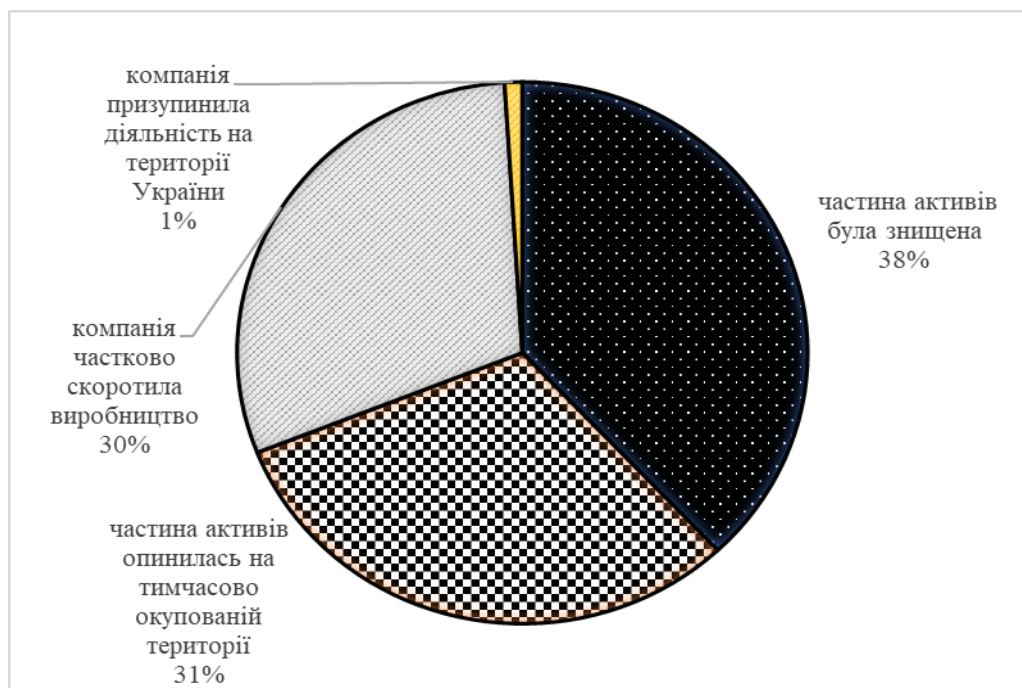

Рисунок 2.5 – Наслідки війни для бізнесу згідно з опитуванням Європейської бізнес-асоціації

Джерело: складено на основі даних [22]

Серед діючих програм підтримки найбільш ефективними, на нашу думку, є програми: державна програма компенсацій «Доступні кредити 5–7–9 %», бюджетна дотація для розвитку сільгоспвиробників, податкові та митні пільги, тощо. Так, в межах пільгового кредитування бізнесу надаються кредити до 60 млн грн будь-якому українському підприємству під 0% на час воєнного стану за програмою «5–7–9».

Будь-який бізнес протягом дії воєнного стану та місяць після його завершення зможе отримати кредит під 0%. Після цього кредитна ставка становитиме 5%. Також збільшено максимальну суму кредиту до 60 млн грн.

Кредит зможе отримати будь-яка українська компанія – від мікробізнесу до великого бізнесу, де кінцевими бенефіціарами з часткою понад 50% є українці. Строк кредитування за програмою «5–7–9» буде залежити від цільового призначення коштів. На реалізацію інвестиційного проекту та на рефінансування заборгованості кредит надається щонайбільше на 5 років. Для фінансування оборотного капіталу – на 3 роки.

Досліджуючи результати слід зазначити, що програма вплинула на зростання кредитного портфеля мікро-, малих та середніх підприємств на 40,2% за результатами 2021 року. Разом з тим, відсоткова ставка досі є високою порівняно із іншими країнами світу. (рис. 2.6).

З моменту старту програми 01.02.2020 процентні ставки за довгостроковими кредитами у національній валюті для суб'єктів господарювання згідно зі статистикою фінансових ринків НБУ знизилась з 20,7% річних до 13,3% річних станом на 01.01.2022 [24].

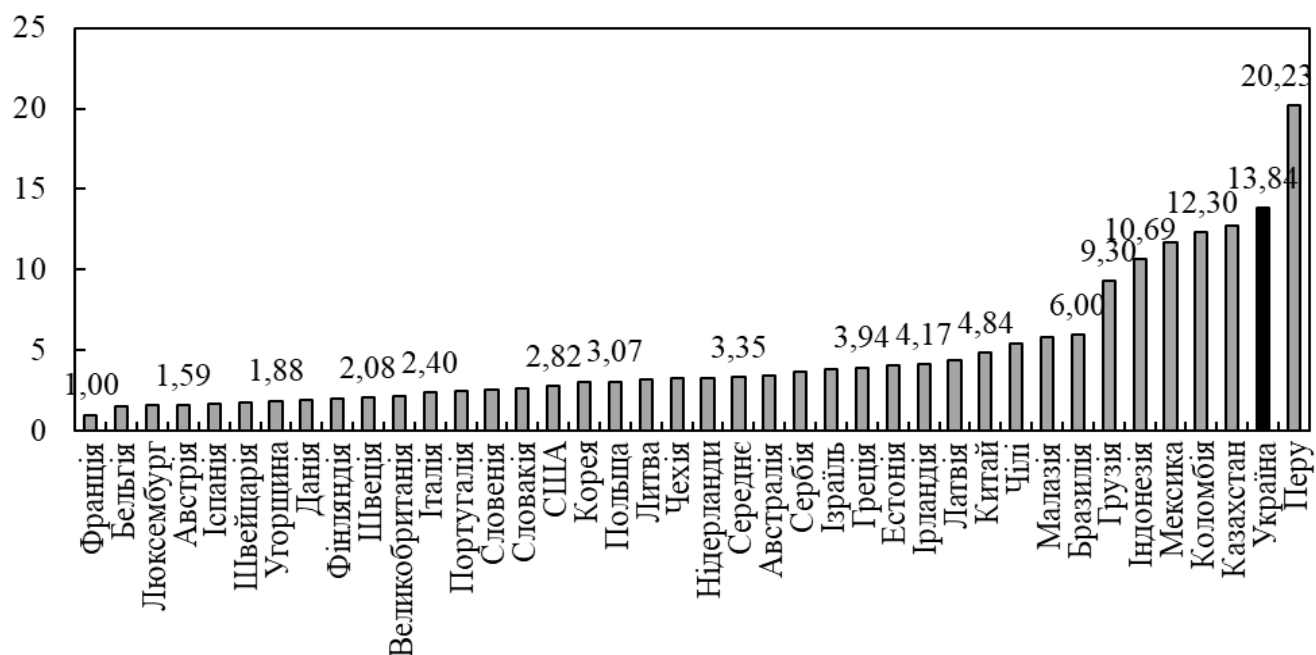

Рисунок 2.6 – Середньозважена відсоткова ставка кредитування МСП у країнах світу 2021, %

Джерело: складено за даними [71]

За підсумками 2021 року програма «Доступні кредити 5-7-9%» підтвердила свій національний статус і стала, по суті, основним драйвером доступного кредитування мікро-, малого та середнього бізнесу, суттєво позитивно впливаючи на розвиток реального сектору економіки, а також банківського сектору України. Підприємці України відчули особливу актуальність та значущість програми саме у важкі часи коронакризи, а відтак і воєнного стану, коли державна підтримка мала вирішальне значення для продовження фінансування їхньої економічної діяльності.

Результатом такої взаємодії бізнесу та держави стало зростання робочих місць та податкових надходжень, що у свою чергу сприяло подальшій формалізації роботи бізнесу та підвищенню прозорості його діяльності з метою отримання більшого обсягу державної підтримки розвитку власного бізнесу у майбутньому.

Банківський сектор України, який є безпосереднім виконавцем досліджуваної програми, також отримав суттєві вигоди від участі у ній, що створило надійний фінансовий резерв для подальшого стрімкого розвитку, а також для протистояння до зовнішніх шоків, зокрема, негативних наслідків військової агресії росії проти України. Швидке та якісне зростання кредитного портфеля ММСП у банківській системі України з мінімальною проблемною заборгованістю та відсутністю необхідності формування резервів під кредитні ризики дозволили банкам отримати максимальний історичний прибуток у 2021 році, направивши його на збільшення капіталу та зміцнити свою фінансову стійкість. Завдяки цьому банківський сектор України у більш сильному та стабільному стані може реагувати на наслідки військової агресії та підтримувати захист реального сектору української економіки.

В межах Державної програми «Доступні кредити 5–7–9%» Фонд розвитку підприємництва протягом 2021 року продовжував надавати портфельні кредитні державні гарантії через Уповноважені банки за кредитами суб'єктам мікро-, малого та середнього підприємництва (ММСП). Механізмом впровадження кредитних гарантій передбачається, що держава, покриває частину кредитного ризику ММСП, створюючи умови для розширення та збільшення обсягів банківського кредитування. Розмір надання портфельних кредитних гарантій становить від 50% до 80% від суми кредиту ММСП, але не більш ніж 50% від загального розміру гарантованого портфелю кредитів ММСП Уповноваженого банку.

За результатами 2021 року завдяки гарантіям Фонду уповноважені банки видали кредитів мікро- та малим підприємствам на загальну суму 809,2 млн грн. Водночас, гарантований Фондом портфель станом на 01.01.2022 становив 842,75 млн грн. Всього за 2020 та 2021 роки уповноважені банки видали кредитів з гарантією Фонду на суму – 1 412,6 млн грн. Варто зазначити, що розмір проблемних кредитів ММСП, які б могли бути підставою для гарантійних випадків,

в межах механізму кредитних гарантій за програмою «Доступні кредити 5–7–9%» станом на 01.01.2022 склав 0,0%. Водночас, приріст коштів гарантійного фонду за результатами 2021 року становив 4,013 млн грн, який був досягнутий завдяки комісії за надання гарантії Фонду. Таким чином, з початку запровадження кредитних гарантій, приріст коштів гарантійного фонду завдяки комісії за надання гарантії становив 4,378 млн грн. Наведені дані свідчать про результативність запровадженого механізму кредитних гарантій за кредитами ММСП, що і надалі використовуватиметься для підтримки фінансування ММСП в межах програми «Доступні кредити 5–7–9%» [25].

Протягом 2-х років впровадження механізму надання кредитних гарантій в уповноважених банках Фонду, спостерігалась стабільна динаміка зростання кількості кредитів, за якими видана гарантія. Однак наприкінці 2021 року кількість кредитів із гарантією Фонду зменшилась у зв'язку із закінченням строку дії договору та/або повним погашенням кредитів, особливо тих ММСП, що мають сезонний характер бізнесу, зокрема – залучених у сфері сільського господарства.

Активними учасниками програми в частині кредитних гарантій є 4 уповноважених банки, які впроваджують механізм кредитних гарантій, поєднавши його з процедурами кредитування ММСП, що дозволяє їм розширити обсяг фінансування підприємств, які без гарантії не могли взяти участь у програмі. Лідером по сумі та кількості виданих кредитів під гарантію Фонду є АТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК», портфель якого складає 57% загального портфеля гарантій [46].

Структура гарантованого портфелю ММСП за видами економічної діяльності підприємств в цілому повторює тенденції загального кредитного портфеля ММСП уповноваженого банку за програмою «Доступні кредити 5–7–9%», в якому переважають підприємства, що здійснюють діяльність у сільському господарстві [47].

Щодо підтримки сільського господарства, то державне регулювання функціонування малого і середнього підприємництва в аграрному секторі реалізується через три підсистеми: державна підтримка суб'єктів підприємництва в

аграрному секторі; розвиток сільських територій; координація сільськогосподарського і агропродовольчого ринку. Наразі для забезпечення сільгоспвиробників насінням до посівної в Україні на час воєнного стану скасовані додаткові процедури із сертифікації насіннєвого матеріалу. Окрім того, дозволено експлуатацію сільгоспмашин без їх реєстрації на період воєнного стану. Міністерством аграрної політики та продовольства України запущено аграрну платформу по збору актуальних потреб аграріїв під посівну в режимі реального часу [32].

Щодо кредитування аграріїв, то малим та середнім аграрним виробникам з оборотом не більше 20 мільйонів євро в рік, що є еквівалентом підприємства, яке оброблює до 10000 га здійснюється компенсація відсоткової ставки за залученими кредитами. Так, максимальна сума кредиту на який поширюється компенсація відсоткової ставки становить 50 млн грн. При цьому кредитування надається для здійснення сільськогосподарської діяльності (посівної) на період дії воєнного стану [48].

Пільгове оподаткування є непрямим видом державної підтримки підприємництва, оскільки покликане створювати умови для стимулювання розвитку всього сектора та спрямоване на його кількісне зростання шляхом створення певних умов для його розвитку.

Законодавством України передбачено можливість застосування МП як загальної, так і спрощеної системи оподаткування. Основне призначення останньої – сприяти полегшенню процесу ведення бізнесу та забезпеченню стабільного розвитку малого підприємництва. Пільгове оподаткування може проявлятися у вигляді спеціальних режимів оподаткування із заміною більшості податків на один податок або як податкові пільги у межах загальної системи оподаткування.

Тимчасово, з 1 квітня 2022 року до припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, положення розділу XIV Податкового кодексу України [39] застосовуються з урахуванням таких особливостей:

– фізичні особи, фізичні особи – підприємці, юридичні особи подають облікові, фінансові, бухгалтерські, розрахункові, аудиторські звіти та будь-які інші документи, подання яких вимагається відповідно до норм чинного законодавства в документальній та/або в електронній формі, протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану або стану війни. При цьому:

– у період дії воєнного стану або стану війни, а також протягом трьох місяців після його завершення до фізичних осіб, фізичних осіб – підприємців, юридичних осіб не застосовується адміністративна та/або кримінальна відповідальність за неподання чи несвоєчасне подання звітності та/або документів;

– у період дії воєнного стану або стану війни будь-які перевірки щодо своєчасності та повноти подання будь-яких звітів чи документів звітowego характеру уповноваженими органами не здійснюються;

– особи, які не мають фізичної можливості протягом 3-х місяців після скасування воєнного стану, подати звітність чи документи у зв'язку з безпосередніми наслідками їх участі у бойових діях, звільняються від адміністративної та/або кримінальної відповідальності та подають звітність чи документи протягом одного місяця з дня закінчення наслідків, які унеможлилювали їх подання.

Важливим аспектом державної підтримки підприємництва є інформаційні сервіси для підтримки малого та середнього підприємництва. Так, інформаційне забезпечення – це процес забезпечення підприємництва інформаційними ресурсами та технологіями, використання яких дозволяє підвищити якість та інноваційність виробничого процесу, сприяє підтримці конкурентних переваг і, як наслідок, веде до прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо розвитку підприємництва [35].

Інформаційна підтримка надається державними органами в рамках найвідомішого проекту розвитку підприємництва та експорту «Дія.Бізнес». Її реалізує Міністерство цифрової трансформації спільно з Управлінням розвитку підприємництва та експорту. Проект складається з онлайн-платформи та мережі центрів підтримки підприємців. Інформаційний розділ порталу «Підтримка бізнесу

у воєнний час» містить інформацію про державні програми для бізнесу у воєнний час, інформацію про різноманітні ініціативи підтримки бізнесу. Спільно з Управлінням розвитку підприємництва та експорту створено майданчик з актуальною інформацією для українських експортерів, які готові постачати свою продукцію за кордон в умовах воєнного часу [25].

Платформа містить інформацію про Каталог українських експортерів (електронний каталог, безкоштовний онлайн-сервіс, який містить інформацію про українських виробників товарів та послуг, готових до експорту в умовах воєнного часу). Каталог створений для встановлення прямих ділових контактів між іноземними та українськими компаніями); платформа «Biz For Ukraine» для українських компаній, які мають можливість дистанційно надавати сервісні послуги іноземним компаніям (каталог компаній з ІТ, креативної індустрії, інжинірингу, консалтингу).

Інша корисна платформа – The Supply Chain Resilience (SCR) platform створена у рамках співробітництва з Європейською платформою кластерного співробітництва та за підтримки Європейської комісії. Do Business With Ukrainians – платформа, ініційована випускниками Української бізнес-школи для просування українського малого та середнього бізнесу за кордоном. Ініціатива допомагає міжнародним компаніям шукати та пропонувати співпрацю перевіреним компаніям з України та допомагає українським підприємцям для успішного виконання міжнародних контрактів (освітня менторська підтримка).

Вже у 2021 році Міністерство закордонних справ України запустило нову цифрову платформу *##Nazovni*, яка має спростити пошук інформації про можливості експорту продукції для українських компаній. Підприємцям, які планують експортувати товари та послуги, необхідно зареєструватися на платформі та створити заявку. Представники посольств України за кордоном проаналізують її та нададуть персональні рекомендації щодо спрощення експорту. Підприємці можуть отримати прямі контакти потенційних партнерів, список виставок та форумів, а також доступ до додаткових інформаційних матеріалів про закордонні ринки [25].

Навчальна програма «TERRA. Курс на сталий розвиток» – це програма, що реалізується в межах проєкту ПРООН «Побудова кращого майбутнього: відновлення ММСП України після COVID у напрямі посилення стійкості та сталого розвитку» Центром «Розвиток КСВ», ГО «Центр стратегій та комунікацій Синергія в дії» та Всеукраїнської ради жінок-фермерок. Програма спрямована на розвиток практичних антикризових управлінських навичок жінок, які мають досвід керівництва підприємствами малого та середнього бізнесу агропродовольчого сектору (сільського господарства, харчової промисловості, громадського харчування), менторську та комплексну індивідуальну консалтингову підтримку для підготовки бізнес-проєктів та їх реалізації.

Серія семінарів «Платформа життестійкості бізнесу», яка розпочалась у серпні 2022 року – це онлайн– та офлайн–семінари для жінок–підприємниць, власниць сімейного бізнесу та жінок, що потребують розвитку своїх навичок, з питань виходу на міжнародні ринки, життестійкості бізнесу, а також психологічної підтримки і вдосконалення вмінь першої медичної допомоги.

В цілому, щодо підтримки бізнесу в умовах війни, то урядом України був запропонований наступний пакет рішень:

1) фізичні особи–підприємці I та II групи на час воєнного стану та протягом року після його завершення будуть звільнені від сплати ЄСВ;

2) підприємства та фізичні особи–підприємці III групи будуть звільнені від сплати ЄСВ за найманих працівників, які були призвані до лав ЗСУ, інших збройних формувань (в тому числі територіальної оборони). Збір буде сплачено за рахунок держави;

3) відтермінується сплата податків для всіх підприємств, які не спроможні їх заплатити;

4) відкладається впровадження РРО для всіх фізичних осіб–підприємців;

5) будуть скасовані всі заходи ринкового та споживчого нагляду у всіх питаннях, крім регулювання цін та контролю за ціноутворенням. Також вже встановлено мораторій на проведення перевірок всіх видів для бізнесу [12].

Наразі урядом створено інформаційний портал про державні та донорські програми, приватні ініціативи підтримки підприємців в умовах війни, що допоможуть зберегти бізнес, робочі місця та підтримати економіку України. Серед найбільш вагомих з них слід виділити (рис. 2.7):

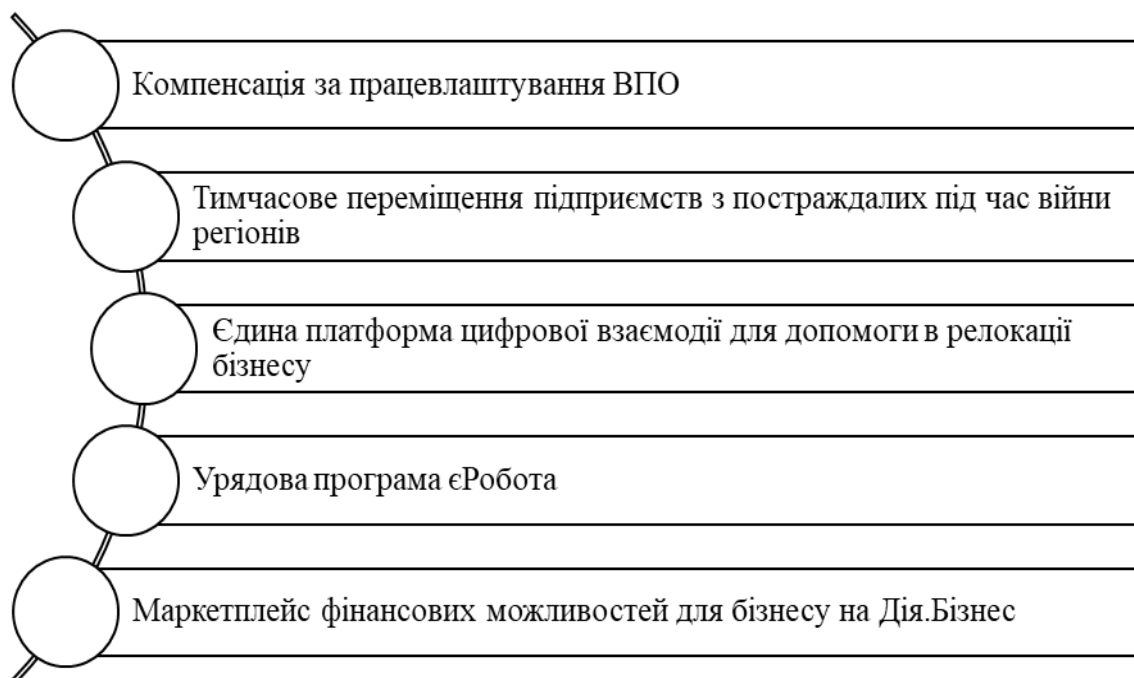

Рисунок 2.7 – Ключові ініціативи державної підтримки підприємців в умовах війни

Джерело: складено на основі даних [25]

1) Компенсація за працевлаштування ВПО. Компенсація роботодавцю витрат на оплату праці за кожен працівника, який був вимушено переміщений внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету. Для отримання компенсації необхідно подати заяву на отримання компенсації може суб'єкт господарювання, що працевлаштував вимушено переміщену особу із зарплатою не менше мінімальної (6500 грн).

2) Тимчасове переміщення підприємств з постраждалих під час війни регіонів. Українські підприємства, які знаходяться у зоні активних бойових дій, можуть отримати державну допомогу в переміщенні своїх потужностей до західних областей України. Програмою передбачено, що для підприємств, які подадуть заявку, будуть створені умови для забезпечення безкоштовного переїзду

до місця тимчасового переміщення та буде надана допомога в підборі відповідних площ для розміщення виробництва; переміщення та розселення персоналу; підборі працівників в місці дислокації після переїзду.

3) Єдина платформа цифрової взаємодії для допомоги в релокації бізнесу. ДП «Прозорро.Продажі» за ініціативи Мінекономіки, за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та національного проєкту з розвитку підприємництва та експорту Дія.Бізнес запустили платформу цифрової взаємодії для допомоги з релокації бізнесу. Команда Офісу з розвитку підприємництва та експорту та національного проєкту Дія.Бізнес зібрала ініціативи, які допоможуть українському бізнесу евакуюватися з постраждалих регіонів. Українські підприємства, які знаходяться у зоні активних бойових дій, можуть отримати допомогу в переміщенні своїх потужностей до безпечних областей України. Для цього створені державна та регіональні програми підтримки. Для усіх підприємств, які подадуть заявку, будуть створені умови для забезпечення безкоштовного переїзду до місця тимчасового переміщення, а також для:

- підбору відповідних площ для розміщення виробництва;
- переміщення та розселення персоналу;
- підбору працівників в місці дислокації після переїзду.

– урядова програма «Робота». Наразі запущено офіційний сайт програми «Робота», на якому можна ознайомитись з умовами участі по кожному грантовому конкурсу та подати заявку на отримання гранту від держави. Ці гроші дадуть змогу кожному, хто має бажання, навички та план, запустити власну справу або розширити свій бізнес. Отримати грант можна за однією з програм:

- «Своя справа» – програма мікрогрантів до 250 тис. грн.
- «Новий рівень» – програма грантів для переробних підприємств до 8 млн грн.
- «Свій сад» – програма грантів до 400 тис. грн за гектар.
- «Своя теплиця» – програма грантів до 7 млн грн за 2 гектари.
- «ІТ–стартап» (у стадії розробки) – гранти до 3,5 млн грн.
- «Старт в ІТ» (у стадії розробки) – гранти на навчання у сфері ІТ.

4) Маркетплейс фінансових можливостей для бізнесу на Дія.Бізнес. Маркетплейс фінансових можливостей для бізнесу – це те місце, де підприємці можуть обрати для себе необхідну фінансову програму, прочитати детальні умови отримання фінансування та звернутися безпосередньо до банківських Чат-бот для допомоги бізнесу під час війни від Державної регуляторної служби України [23].

Слід зазначити, що урядом пропонуються і інші ініціативи щодо розвитку підприємництва, наприклад:

- Чат-бот з відповідями на питання щодо трудових відносин під час війни від Міністерства економіки України;
- Безкоштовні консультації для підприємців на порталі Дія.Бізнес;
- Професійні сертифікати від Google для малих та середніх бізнесів;
- Безкоштовний онлайн-курс «Швидкий старт на Upwork» для тих, хто хоче почати працювати на фріланс-біржі;
- Сервіси для перевірки власника компанії на зв'язок з росією та білоруссю;
- Бізнес під час війни – інформаційна сторінка від LIGA360 та компанії LIGA ZAKON;
- Платформа Buy Ukrainian для просування українських брендів на ринках Європи та США;
- Проект Keep Going для надання першої допомоги власникам малого бізнесу.
- Ініціатива для об'єднання бізнесу «Генератор для мобільного зв'язку», щоб українці були на зв'язку навіть без світла;
- Проект «Бізнес єднається заради перемоги» від Київстар;
- Безоплатна правова допомога для українців під час війни тощо

Підсумовуючи, можна відзначити, що основними та найбільш пріоритетними інструментами розвитку економіки в умовах воєнного стану є розробка заходів щодо стабілізації ділового клімату та реформування системи державного регулювання підприємницької діяльності. Проблема необхідності стимулювання та забезпечення подальшого розвитку підприємництва є актуальною сьогодні в Україні на всіх рівнях: державному, регіональному та безпосередньо у сфері самого бізнесу. Вирішення цього завдання відкриває можливості для прискорення процесу

відновлення та модернізації економіки та переведення її на інноваційний шлях розвитку, заснований на пошуку найбільш ефективних у сучасних реаліях моделей підтримки підприємств будь-якого розміру. Проведені дослідження показують, що на сьогоднішній день Урядом України розроблено та реалізовано програми, які передбачають тимчасове послаблення та підтримку бізнесу в умовах військового стану. Основною метою таких заходів є максимально можливе скорочення часу адміністрування діяльності та фінансових зобов'язань бізнесу перед державою та стимулювання його розвитку у сучасних складних умовах. Однак сьогодні на державному рівні необхідно продовжити підтримку суб'єктам підприємництва, зокрема шляхом створення відповідної нормативно-правової бази, фінансово-кредитного та матеріально-технічного забезпечення, науково-методичного, інформаційно-консультаційного та кадрового забезпечення бізнесу. Також важливо створити рівні можливості для доступу суб'єктів малого, середнього та великого бізнесу до програм підтримки та стимулювання бізнесу, які впроваджується Урядом у воєнний час; контроль за ефективністю використання бюджетних коштів, передбачених для реалізації зазначених програм; відкритість та прозорість процедур державної підтримки.

Висновки до розділу 2

У другому розділі «Сучасні тенденції державної підтримки підприємництва в зарубіжних країнах та Україні» розглянуто міжнародний досвід державної підтримки підприємництва та досліджено кращі українські практики державної підтримки підприємництва в умовах сучасних українських реалій.

Визначено, що розвинені країни мають великий досвід з розвитку сфери підтримки бізнесу, що є актуальним для України. Досліджено основні переваги ведення бізнесу у європейських країнах як то: доступ до великих ринків збуту, прозорість правил оподаткування та обліку, відсутність митних чи кількісних

обмежень у межах ЄС; зростання доступу до технологій; підвищення рівня інноваційності; звільнення від подвійного оподаткування; доступ до засобів кредитування; вільний рух робочої сили, товарів, послуг та капіталу та доступ до фондів ЄС та програм підтримки малого та середнього підприємництва. Все це спонукає українське підприємництво шукати шляхи виходу на європейський ринок.

Досліджено положення та принципи Акту про малий бізнес як ключову законодавчу базу ведення підприємництва у Європі та Україні та визначено необхідність реалізації принципів «Другий шанс» та «Спочатку подумайте про малі» в Україні. Розглянуто практичні кейси державної підтримки підприємництва у Великобританії, Японії, Угорщини, Чехії, Польщі та США. Визначено необхідність адаптування позитивних практик до українських реалій воєнного стану в Україні.

Поряд з цим дослідження кращих українських практик державної підтримки підприємництва в умовах сучасних українських реалій засвідчили позитивний вплив таких програм державної підтримки як «Доступні кредити 5-7-9%», кредитні гарантії для малого бізнесу, програму підтримки сільського господарства, пільгове оподаткування. Особливо необхідно позитивно відзначити створені сучасні інформаційні сервіси, що сприяють підвищенню підприємницької грамотності та відкривають можливості для залучення додаткового фінансування.

РОЗДІЛ 3

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНСЬКУ ПРАКТИКУ

3.1. Проблеми та перспективи удосконалення державної підтримки підприємництва в Україні та закордоном

Криза COVID–19 спричинила безпрецедентний шок для світової економіки, і в центрі цього впливу опинились підприємці. У 2020-2021 роках низький попит через повторювані карантини, обмеження на поїздки та ослаблення споживчої довіри, а також перебої в ланцюгах постачання значно вплинули на бізнес-операції та баланси. Ці наслідки зрештою призвели до обмежень ліквідності, які були особливо гострими серед підприємців. У цей час заходи, вжиті урядами, органами грошово-кредитної політики та державними фінансовими установами, були дуже важливими для надання підприємству ліквідності та інших видів підтримки, наприклад, субсидій на заробітну плату, щоб допомогти їм подолати кризу. Майже два роки пандемії глобальне відновлення триває. Однак війна в Україні, хоча вона є насамперед гуманітарною кризою, також має значні економічні наслідки для ведення бізнесу у світі. Це впливає на фінансові та енергетичні ринки, ланцюги поставок і торгівлю, а також стимулює інфляцію, особливо в цінах на енергоносії та у нижніх секторах, що має важливі наслідки для діяльності та ефективності підприємництва.

Ці наслідки посилюють попередні ризики, які вже загрожували збалансованому одужанню від COVID–19. Вони також підкреслюють важливість фінансування інвестицій, які можуть підвищити спроможність малих і середніх підприємств і підприємців будувати більш стійку економіку, а також потребу в урядових пакетах відновлення, щоб продовжувати надавати цільову підтримку

життєздатним малим і середнім підприємствам і підприємцям, які цього потребують.

Пандемія суттєво порушила світову торгівлю, яка і без того була під значним тиском протягом попереднього десятиліття. У 2020 році світова торгівля впала на 8,5% у реальному вираженні. У 2021 році він відновився, збільшившись на 9,3% порівняно з 2020 роком. Однак криза особливо вплинула на торгівлю послугами, яка скоротилася на 21% у 2021 році через різке скорочення подорожей (–81% порівняно з аналогічним періодом у другому кварталі 2020 року та –68% порівняно з аналогічним періодом у третьому та четвертому кварталах 2020 року) та транспортних послуг (–20% порівняно з минулим роком у другому кварталі та –14% річним показником у третьому кварталі 2020 року). Торгівля товарами також скоротилася, хоча й на більш помірні 5,8%, відновившись після падіння на 25% порівняно з аналогічним періодом минулого року у другому кварталі 2020 року [70].

Проблеми в торгівлі вздовж ланцюжка створення вартості сильно вплинули на підприємництва. Найбільші збої відбулися в другому кварталі 2020 року, коли в багатьох економіках були введені суворі карантинні заходи, але суперечки зберігалися протягом 2020 року й у 2021 році. У Китаї експорт впав приблизно на 21% у лютому 2020 року порівняно з тим самим періодом 2019 року, перш ніж почав відновлюватися. В останньому кварталі 2020 року 69% МСП у Європі повідомили про труднощі з імпортом матеріалів, товарів і послуг, а 46% повідомили про перебої в ланцюгах постачання, що призвело до дефіциту товарів. МСП також зазнали додаткових фінансових витрат через ці проблеми: 26% повідомили, що сплачують вищі ціни, а 39% зіткнулися із затримкою платежів порівняно з тим самим періодом 2019 року [26]. У 2022 році підприємництво у деяких секторах стикається з проблемами внаслідок збільшення волатильності та зростання цін на товарних ринках. На Росію та Україну разом припадає близько 30% світового експорту пшениці, 20% кукурудзи, мінеральних добрив і природного газу, а також 11% нафти [70]. Суб'єкти підприємництва, які покладаються на ці ресурси, особливо європейські підприємництва, ймовірно, постраждають.

На думку експертів на віртуальному симпозіумі, організованому Массачусетським технологічним інститутом, російсько-українська війна має величезний вплив на глобальний ланцюг поставок, перешкоджаючи потокам товарів, сприяючи різкому зростанню витрат і дефіциту продуктів, а також створюючи катастрофічний дефіцит продовольства в усьому світі [75]. Потрясіння у пропозиції та попиті на товари посилює і без того нестерпну людську жертву конфлікту, який не має ознак вщухання.

Однак, російське вторгнення в Україну в лютому 2022 року це навряд чи єдиний фактор, що сприяв поточній глобальній кризі ланцюга поставок. Значні проблеми в ланцюжках поставок почали виникати під час розпаду торговельних воєн у 2018 і 2019 роках і поширилися на нову територію під час пандемії COVID–19, що триває досі. Хоча головна увага, як і належить, зосереджена на трагедії людських втрат і знищенні української території, російське вторгнення спричинило санкції та інші перешкоди, які завадили критично важливим логістиці та операціям торговельних шляхів. Отримані хвильові ефекти загрожують постачанню ключових харчових ресурсів, таких як пшениця, і підвищують ймовірність глобального голоду. Водночас перебої в постачанні електроніки, сировини та запчастин, що виходять з Китаю та інших регіонів, серйозно перешкодили світовій торгівлі, змусивши компанії переналаштувати, а в деяких випадках і повністю переглянути свій давній ланцюжок поставок і партнерські екосистеми.

Однією з найбільш тривожних проблем ланцюга поставок, які виникли внаслідок російсько–української війни, є нестача продовольства, особливо гостра в країнах з низьким рівнем доходу в Африці. На Україну та Росію припадає приблизно третина світового виробництва пшениці та чверть світового виробництва ячменю, не кажучи вже про близько 75% поставок соняшникової олії – усі ці товари є критично важливими для того, щоб люди могли харчуватися.

Поєднання російських санкцій, заблокованих українських портів і нездатності українських фермерів обробляти поля створює необхідність для урядів і компаній пошуку нових способів співпраці, щоб подолати гуманітарну кризу. Це перезавантаження передбачає встановлення альтернативних постачальників,

налагодження державно–приватного партнерства та використання передової аналітики для прогнозування харчових відходів і визначення можливостей перенаправлення ресурсів для зміцнення глобальних поставок продовольства.

Конфлікт є серйозним ударом по світовій економіці, який зашкодить зростанню та підвищить ціни. Крім страждань і гуманітарної кризи внаслідок вторгнення Росії в Україну вся світова економіка відчує наслідки уповільнення зростання та швидшої інфляції.

Впливи відбуватимуться трьома основними каналами. По–перше, вищі ціни на такі товари, як їжа та енергоносії, ще більше підштовхнуть інфляцію, у свою чергу зменшуючи вартість доходів і обтяжуючи попит. По–друге, сусідні економіки, зокрема, зіткнуться з перебоями в торгівлі, ланцюгах постачання та грошових переказів, а також із історичним сплеском потоків біженців. І по–третє, зниження ділової довіри та підвищення невпевненості інвесторів впливатимуть на ціни активів, посилюючи фінансові умови та потенційно стимулюючи відтік капіталу з ринків, що розвиваються. Ціни на енергоносії, зерно та метали різко зросли після вторгнення в Україну, сигналізуючи про те, що темпи інфляції можуть прискоритися (рис. 3.1).

Росія та Україна є основними виробниками сировини, і збої призвели до стрімкого зростання світових цін, особливо на нафту та природний газ. Вартість продовольства підскочила, а пшениця, на яку Україна та Росія становлять 30 відсотків світового експорту, досягла рекорду.

Ще однією проблемою для підприємництва всього світу від російського вторгнення є стан транспортних шляхів, що сполучають Китай з Європою. Стрімке зростання цін на газ збільшує вартість фрахту для всіх видів транспорту.

Маршрут потягів, що з'єднує регіони, який став висококонкурентним під час розпалу COVID–19, особливо для галузей, які цінують коротші терміни виконання, таких як автомобілебудування та електроніка, зараз зупинився. Це особливо важливо для основного коридору, який перетинає Росію, Білорусь і Польщу, а потім продовжує шлях до Німеччини, Франції та інших європейських країн.

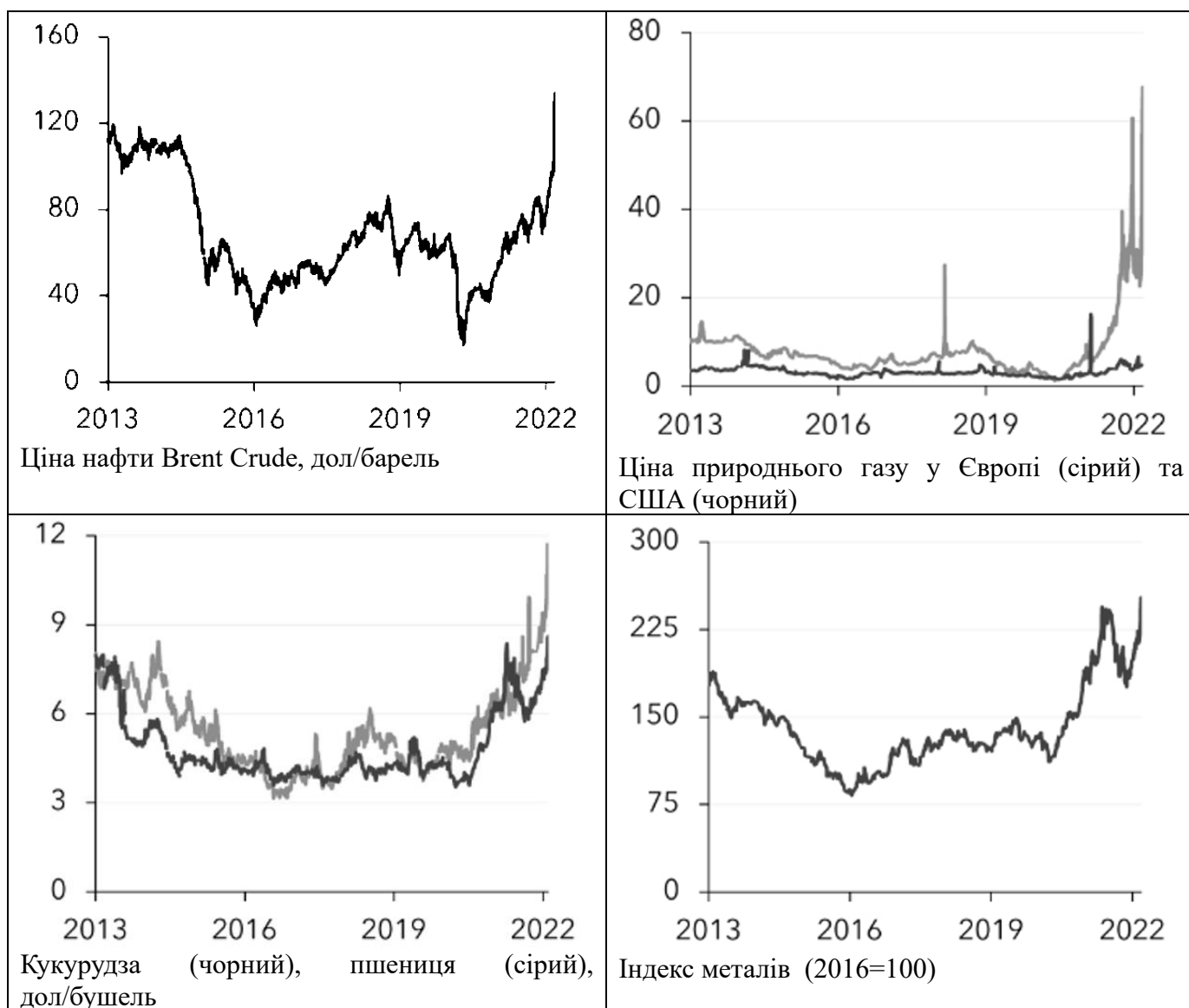

Рисунок 3.1 – Зростання ціни на енергоносії, зерно та метали у світі до і після вторгнення в Україну у 2013–2022 роках, дол. (скріншот)

Джерело: складено на основі даних: [69]

Наразі суб'єктам підприємництва у світі доцільно переоцінити позиції в ланцюзі поставок і внести корективи. Серед ключових пропозиції слід визначити:

1) Пошук альтернативного джерела. Оскільки уряди та підприємства більше не можуть залежати від традиційних постачальників, настав час диверсифікувати партнерів або знайти альтернативні способи постачання. Хоча зміни необхідні, вони мають наслідки.

2) Використання нових можливостей. Для підприємців є можливість заповнити прогалини, утворені нестабільністю, створюючи нові бізнес-моделі та

потенційно покращуючи життя інших. Компанії повинні почати співпрацювати через торговельні коаліції та інші спільні партнерства, щоб збільшити потенціал. Коли це можливо, вони повинні переходити від глобального до локалізованого набору постачальників.

Опитування OECD показало, що ключовими проблемами, що заважають розвитку підприємництва у країнах ЄС є відсутність кваліфікованого персоналу або досвідчених менеджерів (27% опитуваних) та високі витрати виробництва та праці (13%) (рис. 3.2).

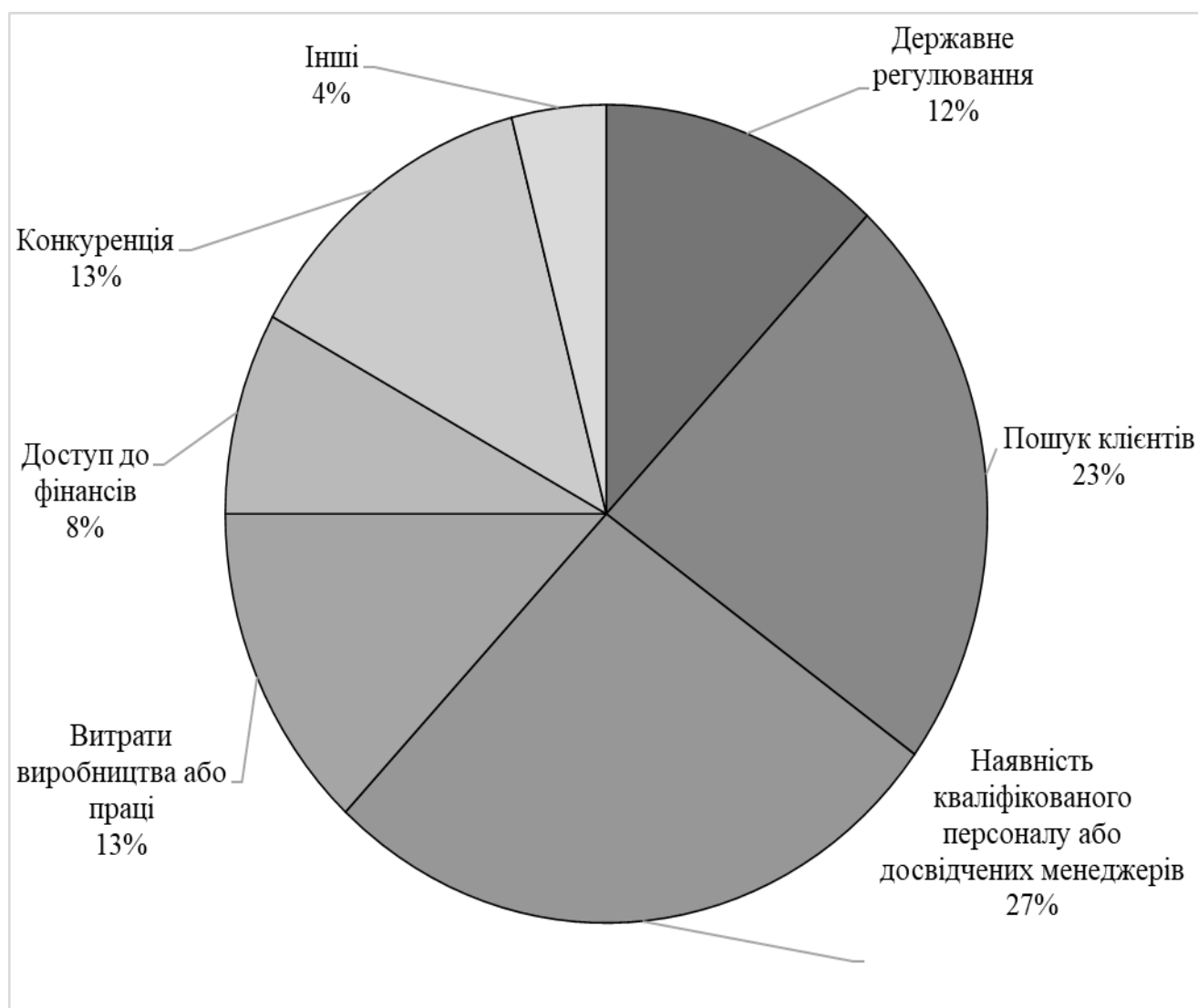

Рисунок 3.2 – Проблеми, що перешкоджають розвитку суб'єктів підприємництва країн Європейського Союзу

Джерело: складено на основі: [70]

Поряд з цим в Україні і до війни питання фінансового забезпечення було на першому місці (рис. 3.3) і тепер, після багатомільйонних втрат у бізнесі воно не перестає бути актуальним.

Рисунок 3.3 – Результати опитування суб'єктів підприємництва України про перешкоди ведення бізнесу у 2021 році

Джерело: складено на основі [33]

Так, серед нагальних проблем у воєнний період підприємниці акцентують на наступному:

- 41% відчують нестачу фінансування для бізнесу;
- 62% – визначають відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку;
- 48% акцентують на невизначеності ситуації в Україні та на внутрішньому ринку;
- 29% стривожені непередбачуваними діями держави, що можуть погіршити стан бізнесу;

- 28% говорять про недоступність кредитних коштів, зокрема програми «5–7–9», кредитів під 0% тощо;
- 26% відмічають зруйнованість ланцюгів постачання;
- 23% відзначають неефективну, довгу, дорогу логістику [25].

Опитування, проведене в межах програми «Мріємо та діємо» (рис. 3.4), що впроваджується за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконується IREX у партнерстві з Будуємо Україну Разом (БУР), Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» (CSR Ukraine) [1] виявило низький рівень взаємодії бізнесу з ОВА та громадами. 80,1% бізнесу не взаємодіють з ОВА та громадами, 96,1% не знають чи не долучені до програм ОВА і громад підтримки бізнесу. 79% респондентів в межах опитування «Індекс сталого розвитку» вказують зміщення пріоритетів держави в бік забезпечення обороноздатності і відповідне послаблення державної підтримки інших сфер підприємництва [22].

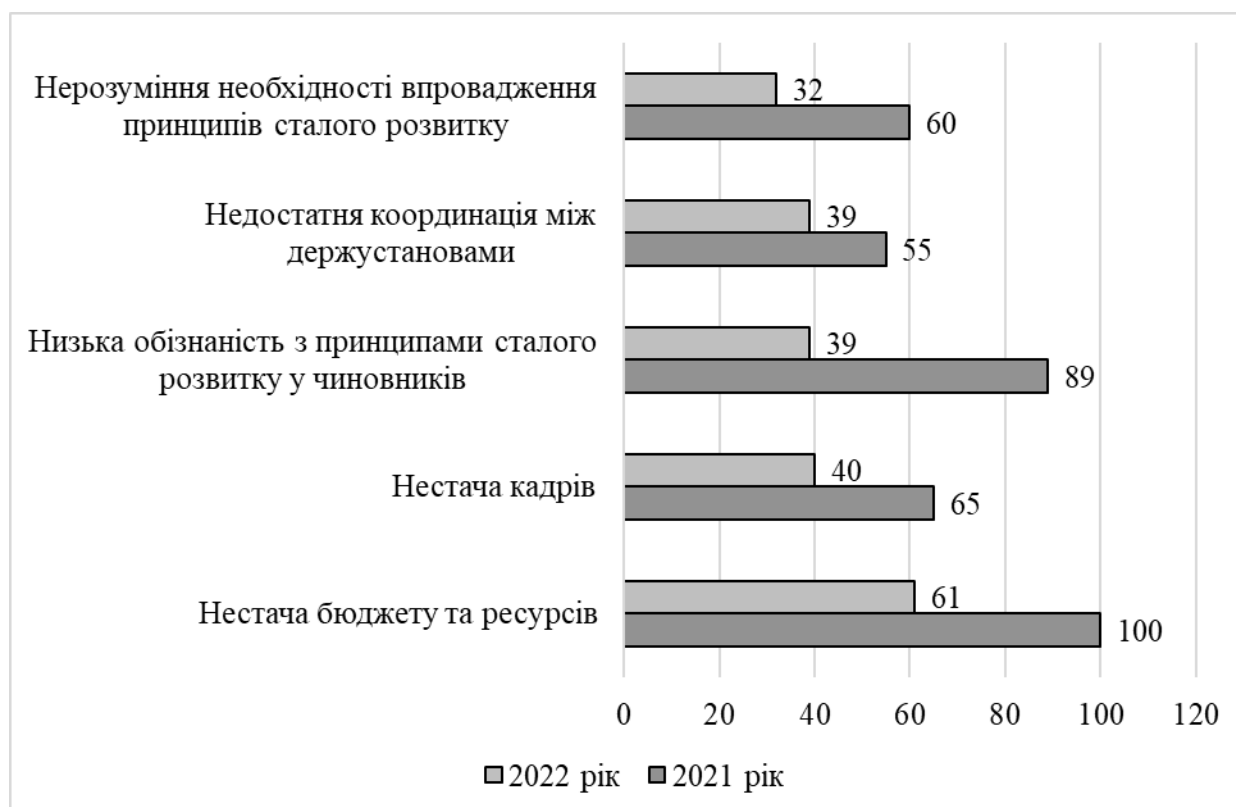

Рисунок 3.4 – Результати опитування суб'єктів підприємництва щодо перешкод для держави у сприянні розвитку бізнесу

Джерело: складено на основі даних: [22]

Дослідження фіксують також і низький рівень користування представниками підприємництва державними та міжнародними програмами підтримки бізнесу під час війни. За результатами травневого опитування Європейської Бізнес Асоціації представників підприємництва, учасників проєкту Unlimit Ukraine 72% не користувались ні державними, ні міжнародними програмами для підтримки свого бізнесу. 15% скористались опцією сплати єдиного 2% податку, 6% – іншими податковими пільгами, 2% – компенсацією за працевлаштування ВПО.

Незважаючи на всі труднощі, 93,4% бізнесу залучені в допомогу країні під час війни, близько 70% – безпосередньо у волонтерську діяльність. Кожен п'ятий (а на Заході України – кожен третій) бізнес переконаний, що саме розвиток бізнесу, створення нових робочих місць, своєчасна та повна сплата податків – важливий внесок в перемогу України у війні з російською федерацією. Третина бізнесу (33,4%) вже адаптувалась до умов військового часу і прийняла нову стратегію дій, половина (50,5%) знаходиться в процесі інтуїтивного управління та роздумує про стратегію, 11,1% не бачать сенсу в умовах війни розробляти стратегії. Слід підкреслити, що за результатами досліджень відбувається і зміна бізнес-стратегій серед МСБ – 43% планують розвиток експорту. За регіональним розподілом орієнтовані на експорт 48,2% бізнесу Заходу, 47,8% Півночі, 33% Центру, 36,2% Сходу та 30% Півдня. За даними досліджень, з квітня 2022 року розпочався етап відновлення бізнесу. Темп реєстрації нового бізнесу наприкінці липня становив 63% аналогічного періоду 2021 року та 85% періоду 2020 року. Всього за час війни (1.03–31.07.2022 р.) було зареєстровано 80 121 суб'єктів господарської діяльності. Найбільша частка їх розміщується у м. Київ, у Дніпропетровській та Львівській областях. 85% зареєстрованих за весь період війни – це ФОПи. Поширеність цієї форми бізнесу пояснюється тим, що ФОПу не потрібні статут, статутний фонд, печатка. Відіграло роль і спрощення реєстрації ФОПів та надання їм податкових пільг. За сферою діяльності найбільше ФОПів було зареєстровано у сфері комп'ютерного програмування; роздрібної торгівлі в неспеціалізованих магазинах переважно продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами; вантажних

автомобільних перевезень; діяльність ресторанів та надання послуг мобільного харчування [25].

Наявність ресурсів, передусім, фінансових, залишаються основною потребою бізнесу. Дослідження UNITY «Експрес оцінка поточних шляхів молодіжного підприємництва» (04–05.2022 р.) виявило головні проблеми молодих підприємців, які суттєво не відрізняються від проблем всіх підприємців в країні. Серед них:

- зменшення попиту на товари і послуги;
- зруйновані ланцюги постачання;
- зростання вартості матеріалів і послуг;
- зростання ціни на обладнання та обмежена пропозиція;
- погіршенні витрати;
- втрата працівників;
- втрата клієнтів і ринків збуту;
- втрачені або пошкоджені активи;
- вичерпані оборотні кошти та заощадження;
- обмежений доступ до фінансів [1].

Опитування Європейської Бізнес Асоціація також свідчить про те, що оцінка підприємцями власної фінансової стійкості погіршується. 34% повідомляють, що їх фінансових резервів вистачить на кілька місяців (у квітні 2022 р. – 40%). 12% мають резервів на один місяць, а інші 12% – на пів року. Тільки 5% мають достатньо фінансових резервів на рік і більше. Про відсутність фінансових резервів зазначили 29% компаній.

Серед ключових рішень бізнесу на 2022–2023 рік, власники та CEO зазначили наступні:

- пошук нових клієнтів / каналів продажів – 68%;
- скорочення витрат – 52%;
- пошук фінансування – 41%;
- запуск нових напрямів бізнесу – 35%;
- антикризове управління – 33%;
- пошук партнерів на зовнішніх ринках – 32%;

- розвиток експорту – 30%;
- отримання заборгованості з клієнтів – 21%;
- скорочення персоналу – 20%.

Про скорочення персоналу говорять і представники МСБ, які були опитані Європейською Бізнес Асоціацією. 39% опитаних зазначили, що вони будуть вимушені скорочувати працівників, 22% зазначили, що вони будуть зменшувати зарплатню [1].

Крім загальних проблем розвитку бізнесу важливо виокремити основні проблеми і потреби тих, які започаткували або планують започаткувати власну справу в Україні. В межах проєкту Future of Work програми «Мріємо та діємо» у червні–липні 2022 року було проведено дослідження проблем і потреб українців в Україні, які планують започаткувати власну справу. За результатами обговорення з експертами основних проблем і потреб, які були проведені в рамках дослідження були виявлені наступні основні проблеми:

- брак практичного досвіду і відсутність м'яких навичок (Soft skills) і компетенцій для започаткування бізнесу через відсутність відкритої власної справи та навчання по відповідних програмах;
- не знає, не розуміє реалій на Заході України і напрямки для започаткування власної справи через відсутність контактів в новому середовищі, нерозуміння ситуації на локальному ринку та нерозуміння того, хто й чим може допомогти;
- страх перед невдачею або невпевненість в успіху бізнесу через незнання як започаткувати власну справу, куди звернутись за менторською і консультаційною підтримкою;
- відсутність знань щодо підготовки (написання) бізнес-планів через незнання методології формування подібних документів або незнання куди звернутись;
- брак консультаційної та менторської підтримки щодо започаткування власної справи через відсутність діючої мережі менторів та поширення інформації про те, як можна отримати менторську підтримку;

- різкі зміни на ринку – складність оцінки потреб та реакції ринку через відсутність адекватної маркетингової інформації, відсутність страхування ризиків;
- відсутність інформації про інституції сприяння розвитку/підтримки бізнесу на місцях через відсутність інформування про діючі інституції на регіональному рівні по існуючим каналам комунікації на рівні влади;
- невідомість майбутнього через незрозумілість, наскільки довго вони будуть на новому місці та/або як на довго затягнеться війна;
- відсутність "моди" на підприємництво як альтернативного напрямку для самозайнятості через відсутність інформування про історії успіху та тренди в напрямку підприємництва [33].

Фіксується і потреба в самовираженні, самореалізації та покращенні матеріального стану через відсутність достатньої кількості робочих місць за обраною професією в місцях тимчасового нового проживання та через зменшення пропозицій вакансій на регіональному рівні та регіональну специфіку.

Також експертами ще додатково зазначені наступні потреби: потреба в швидкому якісному менторстві, в спільноті однодумців, де можна отримати пораду, фінансової, фіскальної та організаційної підтримки на місцях.

Хоча геополітична напруженість із Росією вже обмежила доступ України до ринків, ескалація до вторгнення Росії в Україну та повномасштабної війни 24 лютого різко змінила перспективи України. На тлі гуманітарної кризи слід очікувати глибокої рецесії та великих витрат на реконструкцію. Оскільки війна триває, ситуація залишається надзвичайно мінливою, і будь-які прогнози на цьому етапі піддаються величезній невизначеності. Органи влади справедливо зосереджуються на забезпеченні безперервності найважливіших державних операцій, збереженні фінансової стабільності та захисті пріоритетних видатків.

Війна призвела до величезних втрат в економіці країни. Майже 50% українських підприємств не працюють, порушено ланцюжки поставок, більшість підприємств скоротили сферу своєї діяльності, працівникам знижують заробітну плату і їх звільняють, до бюджету країни не надходять податки. З метою підтримки бізнесу Уряд вносить суттєві зміни в регуляторну та податкову політику, надає

фінансову підтримку бізнесу, реалізує програми релокації та підтримує його експортний потенціал. Міжнародні програми розвитку реалізують численні навчальні програми для підтримки підприємців і виділяють гранти на підприємницьку діяльність. На жаль, в Україні немає єдиної онлайн-платформи для підтримки міжнародного бізнесу. Натомість державний портал «Дія.Бізнес», що створений і функціонує завдяки Міністерству цифрової трансформації України спільно з Управлінням розвитку підприємництва та експорту, містить усю інформацію про державні програми підтримки бізнесу. Лише 3,9% знають і беруть участь у програмах та спільнотах підтримки бізнесу.

Адаптація до війни українського бізнесу відбувається швидко – третина підприємств уже має антикризові стратегії, а майже половина про це замислюється; збільшується швидкість реєстрації нових підприємств, відбувається швидкий перехід до реалізації експортних бізнес-стратегій (уже 43% МСП планують розвивати експорт). Незважаючи на це, головними проблемами бізнесу в Україні залишаються: доступність фінансів для відновлення і розвитку бізнесу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Проблеми підприємництва України та перспективи їх вирішення

Проблеми	Перспективи
Недоступність фінансів для відновлення бізнесу	Створення єдиної платформи, де буде інформація про державні та міжнародні гранти або доповнити платформу Дія.Бізнес інформацією про міжнародні грантові програми
Зруйнованість ланцюгів постачання, а також довга й дорога логістика	Налагодження нових ланцюгів постачання можливо за рахунок: здійснення постійного моніторингу бізнес-активності в регіоні, проведення маркетингових досліджень ринку (галузева, географічна сегментація), консультаційна підтримка щодо нових ланцюгів постачання. Інформаційна та освітня підтримка в отриманні доступу до державних програм закупівель
Відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку	Перегляд бізнес-стратегії і орієнтування на експорт продукції і послуг Запровадження програми менторської та консультаційної підтримки слухачів навчальних курсів, передусім, курсів, які спрямовані на формування знань експортної діяльності; окремих категорій (ВПО, жінки, молодь), які відкривають власну справу.
Проблеми зайнятості на ринку праці, розрив між попитом та пропозицією на ринку	Впровадження кадрову політику підтримки підприємництва на перспективу (доцільно почати підготовку різного роду механізмів підвищення кваліфікації та перекваліфікації кадрів, які будуть потрібні для відновлення країни.

Джерело: складено на основі: [33]

За результатами досліджень потреби лише малого та середнього бізнесу оцінюються в 73 млрд. дол. А частка підприємств, який знають або отримали підтримку від місцевих програм розвитку ОВА та/або громад незначний – 5,9%. 28% користувались державними та міжнародними програмами для підтримки свого бізнесу, з них 15% скористались опцією сплати єдиного 2% податку, 6% – іншими податковими пільгами, 2% – компенсацією за працевлаштування ВПО [33].

З метою збільшення частки підприємництва, який користується державними та міжнародними програмами для підтримки свого бізнесу необхідно створити єдину платформу, де розміщувалась би інформація про державні та міжнародні гранти або доповнити платформу Дія.Бізнес інформацією про міжнародні грантові програми. Розміщувати інформацію про таку платформу потрібно на веб-ресурсах бізнес об'єднань (торгово-промислових палатах, бізнес-асоціацій), податкових інспекціях, ОВА, громад, профільних медіа тощо.

Державна система фінансової підтримки бізнесу (передусім кредитування за програмою 5-7-9%) в умовах обмежених ресурсів потребує виділення пріоритетних напрямків кредитування в контексті майбутнього Плану відбудови країни.

Зруйнованість ланцюгів постачання, а також довга й дорога логістика за результатами досліджень залишається для майже чверті підприємців основною проблемою. Налагодження нових ланцюгів постачання (особливо для релокованих підприємств) можливо за рахунок:

- здійснення постійного моніторингу бізнес-активності в регіоні, проведення маркетингових досліджень регіонального ринку (галузева, географічна сегментація), консультаційна підтримка у побудові нових ланцюгів постачання та логістики. Це можуть робити на постійній основі як бізнес-асоціації, так і консультаційні агенції за підтримки міжнародних партнерів. - розміщення результатів маркетингових досліджень та моніторингу бізнес активності на регіональних он-лайн платформах, веб-ресурсах бізнес - асоціацій, центрів підтримки підприємництва, ОВА, громад тощо.

- інформаційна та освітня підтримка в отриманні доступу до державних програм закупівель.

Наявність проблеми відсутності достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку вимагає від підприємств перегляду бізнес-стратегії і орієнтуватись на експорт продукції і послуг. В цьому напрямку існує достатня кількість державних та приватних ініціатив. Багато країн світу і ЄС в умовах війни скасовують мита на українські товари, що допомагає українським компаніям посилити свої позиції на міжнародних ринках. Офіс з просування експорту України розмістив на порталі Дія.Бізнес велику кількість аналітичних матеріалів, гайдів тощо щодо експорту [24].

Створена достатня кількість навчальних курсів щодо експорту. Проте не вистачає індивідуальної менторської та консультаційної підтримки учасників цих навчальних курсів. Рекомендуємо запровадити програми менторської та консультаційної підтримки слухачів навчальних курсів, передусім, курсів, які спрямовані на формування знань експортної діяльності; окремих категорій (ВПО, жінки, молодь), які відкривають власну справу.

Важливою складовою відновлення економічного розвитку повинно стати і сприяння створенню нових підприємств. Прагнення створити власне підприємство після війни достатньо поширене серед українців. За результатами дослідження щодо соціально-економічних наслідків війни, відкрити власну справу планують 27% мешканців країни [33]. Як вже зазначалось, уряд запланував для створення мікропідприємств надання гранту у розмірі 250 тис. грн. Планується виділити 20 тисяч грантів за рік. Взяти участь може громадянин України, який не працює на інших підприємствах та не веде інший бізнес. Для отримання гранту заявник подає заявку та бізнес-план через портал Дія чи відділення «Ощадбанку». У випадку коли вони відповідають критеріям, грантові кошти будуть перераховані на окремий рахунок. З цього рахунку можна буде придбати обладнання, сировину, матеріали, закупити інструменти, частково оплатити оренду. Додатково підприємці зможуть отримати кредит за програмою «5-7-9%» у розмірі до 2,5 млн грн. Ці кошти можна буде спрямувати на будівництво чи реконструкцію приміщень, придбання додаткового обладнання та фінансування оборотного капіталу.

Обмеженні можливості Уряду України у наданні грантів на відкриття власної справи актуалізують питання пріоритетності видачі таких кредитів. До критеріїв пріоритетності рекомендуємо додати наступні:

- галузь економіки (КВЕД економічної діяльності).
- громадяни, які мають статус ВПО або українські біженці в європейських країнах.
- бізнес, які створюють жінки або молоді люди віком до 35 років.

За даними Work.ua структура попиту на ринку праці значно змінилася в бік скорочення ваканцій (рис. 3.5).

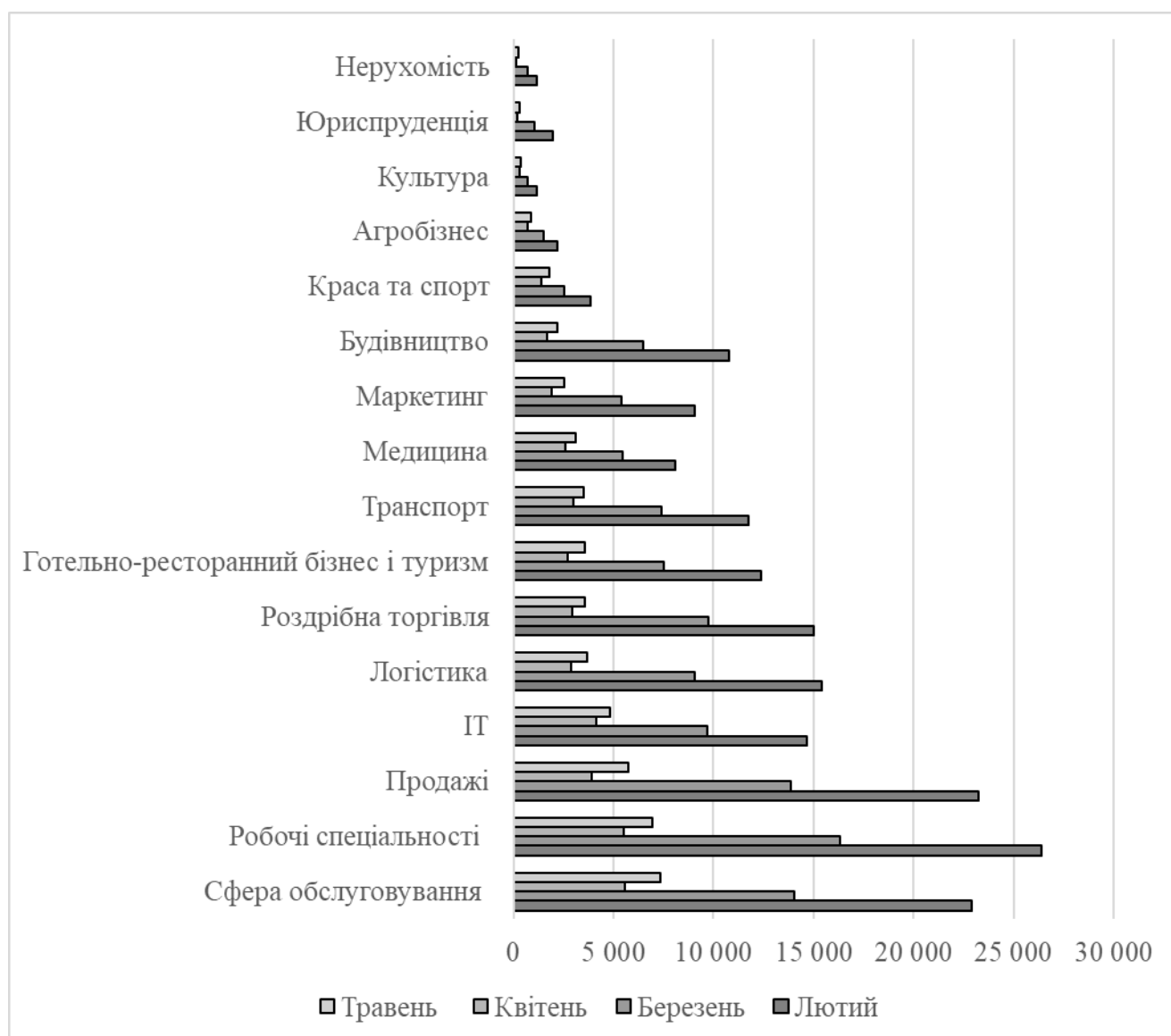

Рисунок 3.5 – Структура попиту на ринку праці України у липні-травні 2022 року

Джерело: складено на основі даних [27]

Найбільш затребувані зараз робітничі спеціальності. За даними work.ua, на початку травня таких вакансій було чи не найбільше – майже 7 тис, а вже на початку червня ggs.ua зафіксував зростання пропозиції на 20%. Найчастіше роботодавці шукають монтажників, вантажників, комплектувальників та пакувальників товарів. У ggs.ua кажуть, що попит на таких працівників збільшуватиметься, адже діяльність відновлюють дедалі більше компаній. До найбільш затребуваних спеціалістів входять продавці, аїтівці, фармацевти, аграрії та будівельники. Попит на останніх на початку війни був мінімальний, але завдяки відбудові доріг та будинків кількість таких вакансій зростає.

Експерти прогнозують, що великий розрив між попитом та пропозицією на ринку залишатиметься довго, а відносно цих двох категорій існує прихована дискримінація. До того ж, вони не мають достатніх фінансових ресурсів для відкриття власної справи. Це обумовлено тим, що молодь тільки виходить на ринок праці, а жінки мають менший рівень заробітної плати, ніж чоловіки. За останніми дослідженнями, заробітна плата жінок в Україні (наприкінці 2021 року) становила 80% від заробітної плати чоловіків [27].

Крім того, жінки традиційно працюють у тих галузях економіки, де зарплата нижча (наприклад - у галузях освіти та охорони здоров'я). Значний вплив має також існування в суспільстві стійких стереотипів щодо ролі жінок, починаючи з розподілу домашніх обов'язків між жінками та чоловіками та вихованням дітей. З огляду на це, крім фінансової підтримки, молодіжному та жіночому підприємництву потрібна нефінансова підтримка у формі менторської та консультаційної підтримки.

Вирішення основних потреб тих, хто хоче започаткувати власну справу, вимагає поширення мережі програм або установ підтримки підприємництва. Це можуть бути Business HUBs, створені в регіонах, які прийняли найбільшу кількість переселенців. В програму їх роботи крім освітніх, інформаційних заходів потрібно обов'язково додати побудову мережі менторів і консультантів з питань підприємництва.

В цілому різного роду державна підтримка зайнятості українців у сфері бізнесу має бути максимальною в умовах воєнного стану. Разом з тим, слід відмітити позитивні моменти державного сприяння бізнесу. Зокрема, під час війни Держслужба зайнятості стала більш гнучкою. Наприклад, запустила телеграм-канал, де щодня публікує вакансії з усієї України. Недавно служба почала співпрацювати з найбільшими українськими сайтами з пошуку роботи: work.ua, robota.ua, grc.ua, novarobota.ua та pidbir.com. Це дозволило створити єдину базу з вакансіями.

Держава стимулює бізнес брати на роботу ВПО. За працевлаштування кожного переселенця підприємство отримує 6 500 грн компенсації. Уряд виділив на це 200 млн грн. Подати заявку на отримання коштів можна через «Дію». З початку дії програми роботодавці подали 3 тис пакетів документів для отримання компенсації за майже 5 тис працевлаштованих ВПО. Найбільше внутрішніх переселенців працевлаштували в Полтавській (248 роботодавців, 595 ВПО), Львівській (223 роботодавці, 439 ВПО) та Дніпропетровській (190 роботодавців, 426 ВПО) областях.

На наш погляд, держава має проводити кадрову політику підтримки підприємництва на перспективу. Оскільки очікується, що після закінчення війни найбільші темпи приросту досягатимуться в галузях, які працюватимуть на відновлення внутрішнього ринку, то доцільно вже зараз почати підготовку різного роду механізмів підвищення кваліфікації та перекваліфікації кадрів у цього напрямі. Вважаємо, що на першому етапі найбільш активно розвиватимуться і потребуватимуть кадрів будівництво, сільське господарство, виробництво продуктів харчування, гуртова та роздрібна торгівля, логістика, виробництво хімічної продукції, електричного устаткування, меблів. Однак потреба в професіях залежатиме також від економічної стратегії України. Вважаємо, що в рамках післявоєнного відновлення варто робити акцент на створенні доданої вартості в добре розвинених галузях. Наприклад, у сільському господарстві, більша частина продукції якого до війни експортувалася в необробленому вигляді, або в IT-сфері, яка забезпечувала значну частину валютної виручки країни. Після війни ринок

праці залежатиме від того, наскільки активно буде відбудовуватися і розвиватися економіка. Це також впливатиме на те, скільки українців повернеться в країну. Тут важливо не повторити помилок інших країн. Наприклад, у балканських країнах навіть через п'ять років після війни 30-40% економічно активного населення залишалися безробітними. Тому доцільним є дослідження досвіду відновлення підприємництва у країнах після воєнних руйнувань з можливістю адаптації найбільш ефективних практик в Україні.

3.2. Адаптація результативних світових практик державної підтримки розвитку підприємництва після воєнних руйнувань

Широкомасштабна агресія Росії проти України завдає значної шкоди українській економіці, підриває макроекономічну стабільність і послаблює її продуктивний капітал. Прагнення України до відновлення та відбудови у майбутньому має забезпечити наявність відповідних рамкових умов і залучення міжнародної підтримки для досягнення сталого відновлення, яке призведе до міцнішої, більш екологічної та стійкішої економіки.

У короткостроковій перспективі збереження макроекономічної стабільності в умовах триваючої війни та тиску, пов'язаного з обороною країни, зміцнить захист України та забезпечить міцну основу для її відновлення. Прагнення максимально збільшити підтримку міжнародних партнерів у формі грантів або позик на дуже пільгових умовах, а також розробка механізмів для забезпечення визначеності щодо розміру та часових рамок підтримки сприятиме довірі, фінансуванню бюджету та рахунку поточних операцій.

У довгостроковій перспективі гнучке макроекономічне управління залишатиметься важливим для управління відбудовою та підтримки конкурентоспроможності економіки.

Довгострокове відновлення – це можливість «відбудувати кращий» інвестиційний клімат, посилити конкуренцію, прозорість і доброчесність між секторами, підвищуючи навички, сприяючи цифровізації та збільшуючи дослідження, розробки й інновації [72].

Важливим при побудові стратегії відновлення врахувати позитивний досвід країн, які вже пройшли шлях відновлення після наслідків війни. Одним із яскравих прикладів відбудови підприємництва після руйнації є приклад Великобританії. Жертвами Другої світової війни у Великобританії стали близько 384 000 військовослужбовців та близько 70 000 мирних жителів. Понад 1 млн будівель були зруйновані чи пошкоджені. Велика Британія втратила 30% власного національного багатства. Після війни британці також переживали економічну та паливну кризу 1947 року, які вдалося подолати зокрема завдяки коштам із запозичень та надходженням за планом Маршалла. Відновлення завершилося через 5-7 років. У сфері податкового регулювання країна не відмовилася від високої ставки податку на прибуток, та через повноцінну сплату громадянами податків вдалося провести критично важливі реформи. Депресивні та критично важливі сфери промисловості були переведені у державне управління на період їх оновлення та модернізації [8].

Досвід Польщі також є цікавим для України, враховуючи галопаючі тенденції розвитку цієї країни. Так, основними галузями економіки Польщі є промисловість та послуги. Промисловий сектор дає 27,7% ВВП, у ньому працює 32,1% робочої сили. Сектор послуг становить 57,8% ВВП, у ньому зайнято близько 58,7% активного населення. В останні роки ця галузь переживає бум, особливо у сфері фінансових послуг, логістики, інформаційних технологій та туризму. Зокрема тут спостерігається вражаюче зростання: у 2019 році кількість туристів, які відвідали країну, досягла рекордної цифри 21,4 мільйона осіб. За даними Світового банку, добре диверсифікована економіка Польщі є однією з найменш постраждалих від пандемії COVID-19 у Європі. Після зниження ВВП на 2,5% у 2020 році ВВП збільшився на 5,7% у 2021 році [74]. Проте Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) прогнозує, що ВВП Польщі зросте лише на 4,4% у 2022 році та на 1,8% у 2023 році. Уповільнення темпів росту в основному

пов'язане з оголошеним ЄС ембарго на російську нафту, що спричинить додатковий тиск на підвищення цін на енергоносії [73].

Друга світова війна завдала Польщі величезних збитків. Країна втратила близько 38% національного багатства. Слід відзначити, що після завершення війни польський уряд під тиском радянської влади відкинув пропозицію про участь у плані Маршалла [12]. Фахівці з економічної історії сходяться на думці, що виключення Польщі з плану Маршалла мало дуже негативні та довгострокові наслідки для країни. Серед важливих заходів післявоєнного відновлення була часткова націоналізація промисловості та приватної власності.

Проблеми з поставками внаслідок воєнних руйнувань та відповідно зростання цін на продовольство стали приводом обмеження приватної власності у торгівлі. Влада розпочала так звану «Битву за торгівлю». Вона полягала у пропагандистському придушенні приватного підприємництва, за яким було державне захоплення спочатку оптової, а потім, значною мірою, і роздрібної торгівлі. У результаті «Битви за торгівлю» кількість приватних магазинів скоротилося з більш ніж 134 тис. в 1947 р. до приблизно 78 тис. в 1949 р. Поступова ліквідація приватних закладів викликала великі труднощі у забезпеченні населення товарами повсякденного попиту [18].

Після 1989 року, коли Польща звільнилася від комуністичного режиму, у країні розпочався стрімкий економічний ріст. Польська економіка все більше залучалася до ринкової глобальної економіки, до якої вона була погано пристосована. Щоб спробувати досягти економічної стабільності, посткомуністичний уряд застосував підхід, відомий як «шокова терапія» [21], який був спрямований як на стримування інфляції, так і на прискорення переходу Польщі до ринкової економіки. У рамках цього плану уряд заборонив підвищувати заробітну плату на певний період, скасував контроль над цінами, поступово припинив субсидування державних підприємств та дозволив великомасштабне приватне підприємництво. Жорсткі реформи важкого початку 1990-х принесли свої плоди, стався бум підприємництва, було створено базові інститути, необхідні для функціонування ринку, розпочався процес приватизації [22]. У результаті інфляція

почала знижуватися: з 250% у 1990 році до 10% у 2000 році. У виробництві та ВВП також виник різкий перелом: з 1990 по 2000 рік середньорічний приріст ВВП склав близько 4%. Платіжний баланс Польщі покращився (частково в результаті списання боргів), і країна перетворилася в одну з провідних економік колишнього Східного блоку, а також в одну з найбільш швидкозростаючих в Європі. Промисловість та сільське господарство дедалі більше приватизувалися. На початку 1990-х років більш ніж половина польської економіки знаходилася у приватній власності, а понад 4/5 польських магазинів були приватними. До 2001 року до приватизації долучилися понад 6 800 державних підприємств, а на частку приватного сектора припадало понад 70% ВВП. За деякими оцінками, до 2012 року частка приватного сектора ВВП збільшилася до 80-85% [23]. Дуже важливо, що процес приватизації проходив загалом ефективно та прозоро. Крім того, приватизацію було проведено таким чином, що не призвело до олігархізації економіки [24]. Поступова стабілізація соціально-економічної ситуації призвела до швидкого збільшення іноземних інвестицій, перетворивши Польщу на найбільш привабливе місце для них у регіоні [25]. У процесі переходу до приватної власності та ринкової економіки Польща все більше залучалася до міжнародних економічних та політичних організацій. 1991 року вона вступила до Ради Європи, 1995 року стала членом Світової організації торгівлі, а 1996 року - Організації економічного співробітництва та розвитку. У 1999 році разом з Угорщиною та Чехією набула повноправного членства в НАТО. Як асоційований член Європейського Союзу (ЄС) з 1994 року, Польща стала повноправним членом у 2004 році.

Загалом експерти серед причин успішного «економічного дива» Польщі виділяють наступні:

1. Європейська інтеграція. У ході цього процесу поляки перейняли західні інститути, правила та соціальні норми, що лежать в основі економічного розвитку: верховенство закону, незалежну грошову політику, жорстку конкуренцію, вільну пресу та демократію.

2. Освіта. У країні вже давно існує дуже хороша система освіти, а широко поширені технічні знання сьогодні дають помітну конкурентну перевагу в

економіці [28]. Сьогодні кожна друга молода людина навчається в університеті, що вище за середній показник по ЄС, тоді як у 1989 році це був лише один із десяти.

3. Фінансові ресурси ЄС. Польща також виграла від великого надходження коштів ЄС, які допомогли вперше в історії з'єднати Польщу із Західною Європою автомобільними дорогами. Поліпшенню ділового клімату також сприяло те, що Польща очолила рейтинг Світового банку Doing Business серед країн ЄС та ОЕСР щодо темпів проведення реформ [29].

Загалом досвід Польщі показує, що Україна рухається в правильному напрямку. Триває європейська інтеграція. Зокрема, Україна на 70% виконала свої зобов'язання за Угодою про асоціацію з ЄС [33]. З жовтня Україна отримає митний безвіз з ЄС [34]. З 1 вересня 2022 року планується старт приватизації [35]. Однак за прикладом Польщі слід забезпечити максимальну її прозорість і недопущення олігархізації. У підсумку, досвід країни-сусіда може стати в пригоді для прискорення вступу в ЄС, що безперечно стане новим поштовхом у розвитку країни. До того ж Польща є прикладом якісного та прозорого використання коштів ЄС.

Після завершення Другої світової війни Франція обрала шлях до розвитку через модернізацію ключових галузей промисловості. У цій аналітичній записці досліджено, як впроваджувалися плани з модернізації та реконструкції, здійснення їх фінансування, вплив планів Моне, Маршалла та Гірша на повоєнне відновлення.

Ідея модернізації економіки України назрівала ще з моменту здобуття незалежності. Війна стала каталізатором розпаду застарілих циклів виробництва. Уже зараз прямі втрати фізичного капіталу від руйнувань підприємств, житла та інфраструктури перевищили 100 млрд дол. — це еквівалент 50% ВВП 2021 року. З досвіду Франції бачимо, що через концентровані спільні зусилля багатьох стейкхолдерів можливо відновити та прискорити економічне зростання у ключових галузях економіки. У випадку з Україною доцільно було б здійснювати модернізацію потенційно сильних економічних секторів, які Посилену увагу у плануванні відбудови слід приділити механізмам фінансування заходів відновлення (залучення приватних інвестицій, грантових коштів, меншою мірою — позик)

зادля мінімізації боргового навантаження країни та уможливлення виконання державою обов'язків перед громадянами та кредиторами. Безсумнівно, для подолання наслідків війни Україні доведеться розставляти співвідношення поміж трьома актуальними процесами: модернізацією, євроінтеграцією та відбудовою. На конференції з відновлення України URC 2022 було запропоновано варіант такого співвідношення: серед основних принципів відновлення — інтеграція до ЄС та поступовий розвиток, що вкупі з build back better та інвестиціями приведуть до стійкості, відновлення та модернізації. Відзначимо, що процес інтеграції до євроспільноти є найбільш бажаним та природним з усіх можливих сценаріїв та відображає довгострокові прагнення нашої держави мати розвинену економіку, стабільні політичні інституції та забезпечувати права людини та добробут.

Хорватія входила до складу Югославії і виборювала свою незалежність воєнним шляхом протягом 5-річної війни. У звіті описані наслідки, які мала Хорватія після війни, та шляхи, якими країна намагалася їх подолати. Досвід Хорватії може бути цікавий Україні, адже ця балканська країна входить до складу НАТО і ЄС, що є актуальною ціллю і для нашої держави. Сильні і слабкі сторони відновлення Хорватії після війни за незалежність варто врахувати при плануванні процесу відбудови України.

Економічний розвиток Хорватії протягом 90-х років можна було б розглядати як приклад успішної трансформації з досить сприятливими початковими умовами, але згодом у надзвичайно несприятливому середовищі. Його можна вважати успішним з кількох причин:

- Була широка приватизація, на початку десятиліття частка приватного сектора становила 30%, а наприкінці - 80%.
- Після інфляції, коли місячні темпи інфляції становили майже 30% (вересень 1993 р.), запровадження програми її подолання восени 1993 р. не тільки ліквідувало інфляцію, але призвело до цінової та валютної стабільності.
- Було усунено деякі з основних успадкованих викривлень цін, зникли субсидії на оренду житла, ціни на енергію (електрику, газ та бензин) наблизилися

до міжнародного рівня та були слабо регульовані, ціни на продукти харчування були дерегульовані, а процентні ставки стали конкурентоспроможними.

- Фінансовий сектор вперше був успішно відновлений і приватизований шляхом продажу іноземним «стратегічним партнерам».

- Утвердилися деякі довгострокові трансформаційні тенденції: відбулася лібералізація внутрішня та міжнародної торгівлі, успішно запроваджено ПДВ, ухвалено та заплановано впровадження законодавство про пенсійну реформу, створено законодавство для функціонування ринкової економіки [17].

Відновленню економічної стабільності Хорватії приділяли увагу міжнародні організації та фінансові інституції. Наприклад, з 2005 по 2010 роки у Хорватії діяв проєкт The Croatia Social and Economic Recovery Project (CSERP), що фінансувався Світовим банком. Це був багатогалузевий проєкт, який підтримував соціально-економічний розвиток районів Хорватії, які постраждали від війни, або «територій особливої державної турботи», шляхом надання відповідних грантів для підтримки малих і середніх підприємств, створення нових робочих місць та додаткових доходів, зменшення замінованих територій та скорочення регіональних відмінностей між відстаючими районами [62].

Підсумовуючи, зазначимо, що вжиття фінансових і політичних заходів для «відбудови кращої» пошкодженої інфраструктури, підприємств і житла забезпечить продуктивнішу, екологічнішу та більш цифрову економіку. Покращення інвестиційного клімату, посилення конкуренції, прозорості та доброчесності між секторами, підвищення кваліфікації і стимулювання досліджень, розробок та інновацій дозволить економіці України скористатися новими економічними можливостями, диверсифікуватися та стати більш продуктивною й екологічно стійкою.

Внаслідок Другої світової війни Італія втратила чверть національного багатства, 60% доріг, 40 залізниць та 20% підприємств. Сукупно ця країна прожила під владою фашистів більше 20 років, тож після завершення війни потребувала повної перебудови економічної системи на додачу до відновлення зруйнованої інфраструктури. Як і для багатьох інших країн Західної Європи першим поштовхом

до відбудови після війни для країни став План Маршалла і вже за п'ять років після війни Італія змогла відновити довоєнний рівень виробництва. У 50-х роках темпи економічного приросту в країні були найвищими серед європейських країн і становили 10% на рік.

Державне регулювання економіки у повоєнній Італії стало невіддільною складовою відбудови. Крім політики розвитку та підтримки монополій ресурсами, держава також координувала систему позик, субсидій та дотацій для промислового сектору, до яких монополії мали ширший доступ. Центральний банк лімітував кількість кредитів, їх вартість також зросла. Задля допомоги монополіям у виході на зовнішні ринки уряд Італії розширив державне страхування експортних кредитів та кредитування експорту. Під контролем знаходилось ціноутворення, для чого був створений спеціальний державний комітет із правом регулювати ціни на всі товари на будь-яких етапах його виробництва. Шляхом такого регулювання паралельно здійснювався вплив на сільськогосподарську сферу: коригувалися обсяги розподілу посівних площ та відповідно виробництва тієї чи іншої продукції. Тобто монополії, у тому числі й держава, мали інструмент для встановлення високих тарифів, де це було можливо (електрика, газ, зв'язок, перевезення, тощо) [15].

Італійський досвід повоєнного відновлення є достатньо специфічним і, з огляду на реалії сучасної України, незастосовний або подекуди небажаний для неї. Так, відновлення економіки через підтримку монополій та систему пріоритетів є згубним для малого та середнього бізнесу, який до війни в Україні активно розвивався. Так само як і побудова централізованої економіки не матиме успіху в країні, де достатньо великий проміжок часу вона була ринковою. Утім цікавим є досвід відбудови та розвитку Півдня Італії, який був більш зруйнований і потребував більше часу та ресурсів на відновлення, ніж Північ. Доцільно було би розглянути детально систему стимулів та податкових пом'якшень для окремих регіонів Італії, що в цілому складало гнучку, але цілісну податкову систему країни. Можливо у поєднанні із досвідом спеціального фонду відновлення окремих територій така система могла би бути імплементована в Україні з тією ж метою.

Очевидним висновком є необхідність продовження інтеграції до Європейського Союзу за поглиблення співпраці із західноєвропейськими сусідами.

Більшість експертів та науковців наголошують на тому, що післявоєнна японська економіка мала високотехнологічну направленість. Технологічна модернізація зробила великий внесок в економічний розвиток країни, оскільки вдосконалення технологій в одній галузі вплинуло на зростання багатьох інших галузей. Наприклад, сталеливарна промисловість Японії успішно покращила якість спеціальної сталі, яка використовувалася в автомобілях. У результаті технологічного прогресу в виробництві корпусів деталей, автомобільна промисловість також перетворилася в галузь, яка вперше змогла конкурувати на міжнародному ринку. Вдосконалення та модифікація технологій стимулювали галузі для розвитку ще більш продуктивних способів росту, і ця тенденція привела японську економіку до конкуренції на міжнародному ринку [68].

Отже, у цілому доцільно констатувати, що досвід відновлення Японії після Другої світової війни не є релевантним для українських реалій. Структурні реформи, які були реалізовані одразу після закінчення війни (скорочення витрат на оборону, земельна реформа, реформа трудового законодавства) або нездійсненні для нашої держави через наявність поруч «держави-агресора», або вже реалізовані.

Єдиними можливими кроками, на які б варто було б звернути увагу, це ставка Японії на високотехнологічні процеси та реформування освіти. Очікується, що після завершення війни в Україну будуть вкладатися значні фінансові ресурси, а отже є змога використовувати їх на технологічну модернізацію, тим більше частину об'єктів доведеться будувати з нуля. Слід зазначити, що за рівнем технологій та інновацій Україна відстає від багатьох держав.

Також варто звернути увагу на післявоєнний досвід Японії у сфері оподаткування. Перш за все, мова йде про відсутність в країні непрямих податків протягом довгого часу. До речі, приблизно кілька місяців тому для боротьби з інфляцією польський уряд ухвалив рішення щодо зниження ставки ПДВ на харчові продукти до 0%. Однак зниження ставки ПДВ на продукти в Україні є дискусивним питанням.

Крім того, слід розглянути практику введення особливих податкових режимів на українських територіях, що зазнали значних руйнувань. Це може повпливати на повернення у ці територіальні одиниці бізнесу [18].

У 1945 році Німеччина програла Другу світову війну та опинилась у руїнах й ізоляції, розділеною на 4 зони між переможцями. Втім великою мірою завдячуючи плану Маршалла та урядам західних країн, частина Німеччини вже ж таки встала на шлях демократії та економічного зростання. Акцент на бюджетній дисципліні та увага до інвестицій у людей швидко створили сприятливі умови для відновлення країни й “економічного дива”. Сьогодні ж Німеччина є однією із провідних економік Європи, її територія більше не розділена, а населення має гідний рівень життя.

Кошти за планом Маршалла переважно йшли на оновлення виробництва та створення нових галузей. Міністерство економіки направляло інвестиції на розвиток основних галузей промисловості: хімічні підприємства, металургійні, машинобудівні, електротехнічні заводи. Для забезпечення працею нових галузей, уряд вживав заходів з перекваліфікації людей без збитків для них. Виділялися субсидії на навчання та переселення робітників.

Особливо заохочувалися підприємства, що працювали на експорт. Уряд брав на себе частину ризику у торгових операціях; на пряму фінансував великі експортні заходи; надавав податкові пільги. Експорт сприяв зростанню золотих і валютних запасів ФРН.

Важливим для відновлення економіки Німеччини став підйом автомобільної промисловості. У 1950 році Volkswagen почав виробляти всесвітньо відомі «жуки», що витримали жорстку конкуренцію навіть на ринку США.

Крім промисловості, розвивалося сільське господарство. Аби досягти довоєнного рівня знадобилося 8 років. Цьому сприяла земельна реформа, за якої основну частину земель отримали середні та дрібні власники.

Безперечно німецьке економічне диво відбулось в іншому світі та за інших обставин. І справа не лише у часовому розриві в 70 років, але й у тому, що від економіки повоєнної Німеччини майже нічого не лишилося. Російсько-українська

війна триває, але сподіваємось, вона закінчиться за більш сприятливих для України обставин. Тож із різною мірою адаптивності для України можуть стати в нагоді:

- стабілізація валюти і сприйняття її стійкості як одного із головних прав людини - громадянина України;
- ефективне планування видатків публічних коштів і жорстка фінансова дисципліна;
- зменшення частки держави в економіці та податкова гнучкість;
- інвестиції в науку та швидке впровадження вітчизняних інноваційних рішень; перекваліфікація населення для роботи в перспективних сферах; залучення міжнародних інвестицій;
- заохочення експорту конкурентних товарів на відміну від переважаючого довоєнного продажу сировини за кордон.

Нині один із «азійських тигрів» 70 років назад лежав в руїнах після трирічної війни з Північною Кореєю. Попри підтримку з боку США та союзників, Південна Корея втратила у війні понад 80% промислової та транспортної інфраструктури. Нині ж Південна Корея входить в десятку країн із найвищою часткою у світовому ВВП, має зразкову систему освіти та передові технології.

Досліджуючи інструменти Південної Кореї на шляху до економічного зростання слід зазначити, що одразу у післявоєнний час впроваджувалась політика імпортозаміщення (тарифи на імпорт досягали 77%). Мета – зробити країною повністю самодостатньою. Цей шлях очікувань не виправдав.

Підтримка великого бізнесу «чеболі» внаслідок політики імпортозаміщення. Довгий час уряд створював умови для їх успіху: фінансова підтримка, доступ до кредитування, пільги та субсидування, ускладнення виходу на ринок інших гравців. Чеболі працювали разом з урядом, розвиваючи взамін на преференції обрані галузі економіки. Явище чеболей є спірним питанням, оскільки, з одного боку, багато з них стали всесвітньо відомими торгівельними гігантами, які зробили внесок в економіку, з іншого - це великі монопольні об'єднання, існування яких сприяло збереженню в суспільстві корупції та «блату» й суттєво обмежували можливості малого й середнього бізнесу.

Стратегія відновлення Південної Кореї мала орієнтацію на експорт та п'ятирічки. Уряд країни контролював економіку, регулював експорт та встановлював квоти на нього, визначав пріоритетні галузі економіки та їх підтримував. Фактично, курс економічних реформ залишався незмінним протягом 1961-1979 через диктаторський режим, який панував у цей час [16].

Уряд Південної Кореї зробив велику ставку на розвиток технологій. У 70-х роках в уряді створили спеціальний консультаційний центр з питань залучення іноземних технологій, який аналізував попередньо всі технології, які Корея планувала залучати. Пізніше корейські підприємства зобов'язали до обов'язкового обміну імпортованими технологіями між собою. У 90-х створили систему підтримки технологічного виробництва, почався розвиток наукових центрів, технопарків, інкубаторів, підтримка стартапів. Донині держава стимулює розвиток науки та технологій впроваджуючи програми інноваційного розвитку ("На межі ХХІ ст", "Інтелектуальна Корея", "Пга Корея", "Всюдисуща Корея" тощо). Сьогодні Південна Корея витрачає на науково-дослідні розробки майже 5% свого ВВП [16].

Багато дослідників вбачають ряд спільностей між Південною Кореєю та Україною відзначають, що Україна могла би скористатись досвідом «корейського економічного дива» у своєму розвитку. Утім, післявоєнна Корея відбудовувалась доволі повільно (з позиції тривалості людського життя), і більшою мірою завдяки фінансовій підтримці США, а пізніше і Японії. У перспективі для України може стати у нагоді корейський досвід впровадження креативної економіки та технологічний прогрес, тож актуальним було б дослідження урядових програм із розвитку інновацій. Не останнє місце займає також і підвищена увага Кореї до розвитку системи освіти та формування якісного кадрового потенціалу всередині країни. Тому прицільно слід також дослідити програми розвитку освітньої сфери.

Можемо стверджувати, що уряд нашої країни застосовує комплекс універсальних та унікальних методів державного регулювання та стимулювання розвитку підприємництва в умовах війни. В той же час недоліки і складнощі, з якими стикаються в процесі функціонування господарські суб'єкти, свідчать про необхідність синхронно розвивати як державну систему підтримки бізнесу, так і

ініціативу підприємців, малих і середніх підприємств по об'єднанню зусиль у сфері державно-фінансової діяльності.

Враховуючи досвід зарубіжних країн слід зазначити, що наразі актуальним є питання удосконалення системи інформаційної та консультативної державної підтримки бізнесу з метою стимулювання його розвитку. Інформаційна державна підтримка суб'єктів підприємництва може здійснюватися шляхом:

1) створення та забезпечення функціонування державних, регіональних і місцевих інформаційних систем, інформаційно-комунікаційних мереж, сприяння започаткуванню підприємницької діяльності за допомогою Інтернету;

2) надання інформації: про стан виконання державних, регіональних і місцевих програм підтримки підприємництва та рівень ефективності державної підтримки; про стан розвитку бізнесу; про об'єкти інфраструктури підтримки підприємництва; іншої інформації (економічної, правової, статистичної, виробничо-технологічної, з питань маркетингу), необхідної для забезпечення розвитку суб'єктів підприємництва. Консультативна державна підтримка має здійснюватися шляхом сприяння утворенню об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва, які надають консультаційні послуги суб'єктам підприємництва, та забезпечення їх діяльності; спрощення доступу до інформації в режимі реального часу.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі «Рекомендації щодо адаптації зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва в українську практику» досліджено проблеми та перспективи удосконалення державної підтримки підприємництва в Україні та закордоном. Визначено можливості адаптації результативних світових практик державної підтримки розвитку підприємництва після воєнних руйнувань.

Досліджено проблеми підприємництва на сучасному етапі і виділено ключові із них: недоступність фінансів для відновлення бізнесу; зруйнованість ланцюгів постачання, а також довга й дорога логістика; відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку; проблеми зайнятості на ринку праці, розрив між попитом та пропозицією на ринку.

Серед ключових перспектив покращення ситуації можна виділити: створення єдиної платформи, де буде інформація про державні та міжнародні гранти або доповнити платформу Дія.Бізнес інформацією про міжнародні грантові програми; налагодження нових ланцюгів постачання, консультаційна підтримка щодо нових ланцюгів постачання; інформаційна та освітня підтримка в отриманні доступу до державних програм закупівель; перегляд бізнес-стратегії і орієнтування на експорт продукції і послуг; запровадження програми менторської та консультаційної підтримки слухачів навчальних курсів, передусім, курсів, які спрямовані на формування знань експортної діяльності; окремих категорій (ВПО, жінки, молодь), які відкривають власну справу; впровадження кадрову політику підтримки підприємництва на перспективу (доцільно почати підготовку різного роду механізмів підвищення кваліфікації та перекваліфікації кадрів, які будуть потрібні для відновлення країни.

Обґрунтовано, що важливо при побудові стратегії відновлення врахувати позитивний досвід країн, які вже пройшли шлях відновлення після наслідків війни. Досліджено такі країни як Великобританія, Польща, Франція, Хорватія, Італія, Японія, Німеччина, Південна Корея на предмет ефективної стратегії відновлення. В цілому дослідження практик відновлення економіки та розвитку підприємництва після воєнних руйнувань дозволило згрупувати ключові інструменти, що можливі для використання в Україні.

ВИСНОВКИ

У роботі вирішено важливе науково–практичне завдання щодо подальшого розвитку теоретичного та методичного забезпечення, розроблення практичних рекомендацій щодо адаптації зарубіжного досвіду державної підтримки підприємництва в українські реалії. Найбільш вагомими **висновки**, одержані у результаті дослідження, полягають у такому:

1. Проведено дослідження економічної сутності державної підтримки підприємництва. Надано його тлумачення як системи державних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов бізнес–середовища інструментами удосконалення нормативно–правових, економічних, соціальних, кадрових, інституційних норм. Досліджено визначену у законодавстві мету державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва та обґрунтовано схожість поглядів науковців щодо ключових заходів сприяння підприємництву: кредитні гарантії; податкові пільги; ведення бізнесу з МСП; вплив на ринок; нарощування потенціалу; дослідження та розробка; поліпшення інфраструктури.

2. Обґрунтовано важливість створення якісного механізму державної підтримки підприємництва під яким у роботі розуміється система взаємопов’язаних засобів, форм, видів, інструментів та методів державного впливу на підприємницьку діяльність, спрямовану на створення сприятливого бізнес–середовища для розвитку бізнесу в межах відповідного правового забезпечення.

3. Розглянуто сучасний стан та проблеми розвитку підприємництва у світі загалом та в Україні зокрема. Визначено, що в сучасних умовах ведення бізнесу в ЄС має ряд вагомих переваг, таких як: доступ до великих ринків збуту, прозорість правил оподаткування та обліку, відсутність митних чи кількісних обмежень у межах ЄС тощо. Доведено, що останнім часом в багатьох розвинених країнах відбувалося прогресивне зростання малих та середніх підприємств, їх частини в економіці, що позитивно вплинуло на загальний соціально–економічний розвиток. Однак війна України і росії погіршила становище підприємництва та призвело до

мільйонних збитків бізнесу не тільки в Україні а й закордоном. У роботі наведено ряд кейсів зарубіжних країн (Великобританії, Японії, Угорщини, Чехії, Польщі, США) щодо практики державної підтримки підприємництва.

4. Дослідження кращих українських практик державної підтримки підприємництва в умовах сучасних українських реалій засвідчило вагомі зусилля уряду щодо збереження бізнесу в Україні. Акцентовано на таких діючих практиках, що дають позитивні результати підтримки бізнесу: кредитні програми, кредитні гарантії, підтримка сільського господарства, пільгове оподаткування, інформаційна підтримка.

5. В межах дослідження проблем та перспектив удосконалення державної підтримки підприємництва в Україні та закордоном обґрунтовано відмінності у пріоритеті проблем в Україні та закордоном. Так, зарубіжні країни здебільшого стикаються з дефіцитом висококваліфікованих працівників, в той час як підприємництво України страждає від браку фінансування. Російсько-українська війна має величезний вплив на глобальний ланцюг поставок, перешкоджаючи потокам товарів, сприяючи різкому зростанню витрат і дефіциту продуктів, а також створюючи катастрофічний дефіцит продовольства в усьому світі. Росія та Україна є основними виробниками сировини, і конфлікт призвів до стрімкого зростання світових цін, особливо на нафту та природний газ. Підприємці України відчують нестачу фінансування для бізнесу; визначають відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку; акцентують на невизначеності ситуації в Україні та на внутрішньому ринку; стривожені непередбачуваними діями держави, що можуть погіршити стан бізнесу; говорять про недоступність кредитних коштів, зокрема програми «5–7–9», кредитів під 0% тощо; відмічають зруйнованість ланцюгів постачання; відзначають неефективну, довгу, дорогу логістику

6. Розглядаючи перспективи розвитку підприємництва після воєнних руйнувань досліджено досвід країн, які у минулому мали практику відновлення: Великобританія, Польща, Франція, Хорватія, Італія, Японія, Німеччина, Південна Корея. Узагальнюючи проведені дослідження можна стверджувати що відновлення

цих країн в цілому проходило за принципами модернізації, євроінтеграції та відбудови. У межах розробки пропозицій щодо розвитку українського підприємництва з урахуванням позитивного міжнародного досвіду надано рекомендації щодо: створення єдиної платформи, де буде інформація про державні та міжнародні гранти або доповнити платформу Дія.Бізнес інформацією про міжнародні грантові програми; налагодження нових ланцюгів постачання, консультаційна підтримка щодо нових ланцюгів постачання; інформаційна та освітня підтримка в отриманні доступу до державних програм закупівель; перегляд бізнес-стратегії і орієнтування на експорт продукції і послуг; запровадження програми менторської та консультаційної підтримки слухачів навчальних курсів, передусім, курсів, які спрямовані на формування знань експортної діяльності; окремих категорій (ВПО, жінки, молодь), які відкривають власну справу; впровадження кадрової політики підтримки підприємництва на перспективу (доцільно почати підготовку різного роду механізмів підвищення кваліфікації та перекваліфікації кадрів, які будуть потрібні для відновлення країни.

Інформаційна державна підтримка суб'єктів підприємництва має здійснюватися шляхом:

1) створення та забезпечення функціонування державних, регіональних і місцевих інформаційних систем, інформаційно-комунікаційних мереж, сприяння започаткуванню підприємницької діяльності за допомогою Інтернету;

2) надання інформації: про стан виконання державних, регіональних і місцевих програм підтримки підприємництва та рівень ефективності державної підтримки; про стан розвитку бізнесу; про об'єкти інфраструктури підтримки підприємництва; іншої інформації (економічної, правової, статистичної, виробничо-технологічної, з питань маркетингу), необхідної для забезпечення розвитку суб'єктів підприємництва.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз актуального стану та розробка нових пропозицій щодо створення сприятливих умов для підприємництва в Україні. ГО «Центр «Розвиток Корпоративної Соціальної Відповідальності». URL : <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-stan/> (дата звернення: 15.12.2022)
2. Бавико О. Є. Необхідність державного регулювання економіки та механізми його здійснення. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5985>(дата звернення: 15.12.2022)
3. Безугла Л. С. Механізм державного регулювання підприємницької діяльності в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 6. С. 89-92.
4. Безус А. М., Шафранова К. В. Розвиток підприємств малого бізнесу в Україні. *Вісник КНУТД*. 2016. № 3(99). С. 7–17.
5. Бізнес у фокусі Європейського Союзу та Фонду розвитку підприємництва: що вдалося зробити? URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/msp/2021/08/16/676867/>(дата звернення: 15.12.2022)
6. Варналій З. С. Основи підприємництва : навч. посіб. К. : Знання–Прес, 2012. 239 с.
7. Васильєва Л. М. Розвиток малого підприємництва в зарубіжних країнах. *Держава та регіони*. 2010. № 2. С. 55–58.
8. Велика Британія: дослідження практик відновлення країн після руйнації. URL : <https://iaa.org.ua/portfolio/brytaniya/>(дата звернення: 15.12.2022)
9. Гобир І. Б., Мельник М. І. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні в кризових умовах. *Агросвіт*. 2015. № 10. С. 65–69.
10. Господарський кодекс України № 436–IV від 16.01.2003 р. Верховна Рада України. Офіц. вид. К. : Парлам. вид–во, 2006. 207 с.

11. Грищук А. М. Пріоритети змін в системі розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2016. № 4(1). С. 13– 25.
12. Державна підтримка бізнесу під час війни: що треба знати. URL : <https://eba.com.ua/derzhavna-pidtrymka-biznesu-pid-chas-vijny-shho-treba-znaty/> (дата звернення: 15.12.2022)
13. Дмитренко Е. Д., Кириленко О. М. Особливості розвитку підприємництва. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2014. № 39. С. 36–40.
14. Донських А. С. Державна підтримка – складова ефективної політики розвитку малого бізнесу. *Ефективна економіка*. 2017. №10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1500>(дата звернення: 15.12.2022)
15. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Італія. URL : <https://iaa.org.ua/portfolio/italiya/> (дата звернення: 15.12.2022)
16. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Південна Корея. URL : <https://kontrakty.ua/article/206702> (дата звернення: 15.12.2022)
17. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Хорватія. URL : <https://iaa.org.ua/portfolio/horvatiya/>(дата звернення: 15.12.2022)
18. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Японія. URL : <https://iaa.org.ua/portfolio/yaponiya/>(дата звернення: 15.12.2022)
19. Дячун О. Нагорняк І. Стимулювання розвитку підприємництва в Україні в контексті європейських стандартів. URL : https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/35252/2/NFEPSEV_2021_Diachun_O-Promoting_entrepreneurship_85-89.pdf (дата звернення: 15.12.2022)
20. Розвиток малого бізнесу 2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-sumapryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-zroslo-do-108-3-mlrd-minimalni-potrebi-u-vidnovlenni-zruynovanih-aktiviv-185-mlrd/> (дата звернення: 15.12.2022)

21. Заклекта–Берестовенко О. С., Довга Я. В. Поняття малого підприємництва, його функції та загальні риси оподаткування. *Економіка та митно–правові відносини*. 2019. № 13–14. С. 21–29.
22. Індекс сталого розвитку 2022. *Європейська бізнес–асоціація*. URL : <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analytika/> (дата звернення: 15.12.2022)
23. Інформація для малого та середнього бізнесу: звіт EU4Business. URL : <https://eu4business.org.ua/reports/> (дата звернення: 15.12.2022)
24. Інформація Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення: 15.12.2022)
25. Інформація порталу «Дія.Бізнес». URL : <https://business.diia.gov.ua/> (дата звернення: 15.12.2022)
26. Інформація сайту Statista. URL : <https://www.statista.com/statistics/752119/china-walmart-store-number/> (дата звернення: 28.10.2022).
27. Інформація сайту Work.ua. URL : <https://www.work.ua/> (дата звернення: 15.12.2022)
28. Інформація Світового банку. URL : <https://www.worldbank.org/en/programs/business-enabling-environment> (дата звернення: 15.12.2022)
29. Лебьодкін К. С. Державна підтримка суб'єктів господарювання малого бізнесу. *Економічна теорія та право*. 2016. № 2 (25). 183–194.
30. Литвишко Л. О. Система державної підтримки та сприяння розвитку підприємництва в Україні. *Вісник ЖДТУ*. 2014. №3 (69). С. 144–150.
31. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2(100). С. 3–11.
32. Опитування аграріїв щодо посівних робіт у 2022 році. URL: <https://agrostatus.org> (дата звернення: 15.12.2022)

33. Опитування українського бізнесу 2022. *Gradus Research*. URL : https://gradus.app/documents/262/Gradus_Forbes___Ukrainian_Business_Survey.pdf (дата звернення: 15.12.2022)
34. Панухник О., Голич Н. Погляд на категорію «малий бізнес» у призмі сучасного бачення та європейських підходів. *Галицький економічний вісник*. 2019. Т. 58, № 3. С. 90–97.
35. Педченко Н.С., Стрілець В. Ю. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в умовах євроінтеграційних процесів України : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2022. 250 с. <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/11897> (дата звернення: 15.12.2022)
36. Підтримка малого і середнього бізнесу в Україні. Урядовий портал Кабінету Міністрів України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/pidtrimka-malogo-i-serednogo-pidpriyemnictva>. (дата звернення: 15.12.2022)
37. Пілевич Д. Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні. *Проблеми та перспективи економіки та управління*. 2021. № 3(27). С. 110–122.
38. Піхняк Т.А. Організаційно-економічний механізм державного управління підприємствами малого бізнесу: світовий досвід та уроки для України. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук. техн. праць*. 2012. № 22.2. С. 270—274.
39. Податковий кодекс:: Кодекс України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI : станом на 01.01.2017 р. / Верховна Рада України. - URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102755.html. (дата звернення: 5.01.2019).
40. Попський А. Державна політика розвитку, підтримки малого та середнього підприємництва у контексті європейської інтеграції. *Ефективність державного управління*. 2017. № 1 (50). Ч. 2. С.260-268.
41. Про державну підтримку малого підприємництва: Указ Президента України 12 травня 1998 р. №456/98 (втратив чинність). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/456/98>- (дата звернення 19.09.22).

42. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України від 23 липня 1998 р. №817/78 станом на 08.06.2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/817/98> (дата звернення 19.09.22).

43. Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва: Указ Президента України від 22 січня 2000 р. №89/2000 (втратив чинність). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/89/2000> (дата звернення 19.09.22).

44. Про затвердження Положення про формування та виконання Національної програми інформатизації: документ №1352-98п станом на 04.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1352-98-%D0%BF> (дата звернення: 28.09.2022).

45. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>. (дата звернення: 15.12.2022)

46. Програма «Доступні кредити 5–7–9%». URL: https://bdf.gov.ua/dostupni-krediti-5-7-9_approved_04.05.2020.pdf. (дата звернення: 15.12.2022)

47. Програма мікрокредитування URL: <https://bdf.gov.ua/uk/programa-mikrokredituvannya>(дата звернення: 15.12.2022)

48. Програми підтримки підприємців URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=5dee0c19-31f9-4a56-9f86-c05dc322cbb4&tag=ProgramiPidtrimkiPidprimtsiv>. (дата звернення: 15.12.2022)

49. Прокопець Л. В., Губчак В. С. Особливості державної підтримки малого підприємництва в Україні та зарубіжний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 71–76.

50. Русанюк В. В. Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 102–111.

51. Словарь по экономической теории / под ред. В. П. ТепловаНовосибирск : РГТЭУ, Новосибирский филиал, 2007. 136 с.

52. Солованюк С. М. Розвиток малого бізнесу в Україні в сучасних умовах. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 2 (24), 2 т. С. 130-134.
53. Стегней М.І., Бошинда І.М. Сучасний стан малого бізнесу: європейський досвід, національні реалії та регіональні особливості. *Економіка та суспільство*. 2018. №16. С.495-499
54. Стешенко О. О. Державне регулювання розвитку малого бізнесу в сучасних умовах. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 3(08). С. 82–88.
55. Стрілець В. Ю. Етапи інституційного розвитку малого бізнесу в умовах невизначеності економічних процесів. *Ефективна економіка*. 2019. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6992> (дата звернення: 07.08.2022).
56. Тимошенко Л. В., Гришаніна О. О., Касьяненко Л. В. Управління кадровим забезпеченням підприємництва в Україні. *Економічний вісник*. 2018. №2 . С. 155-166.
57. Титаренко І. В. Удосконалення процесу інформаційного забезпечення як інструменту ефективного управління підприємством. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2018. № 1(19). С. 349-353.
58. Ткаченко В.В. Аналіз методик оцінки податкового навантаження підприємств. *Бізнес-інформ*. 2012. №10. С. 215-220.
59. Ткачик Л.П., Бешко О.Я. Спрощена система оподаткування як інструмент агресивного податкового планування. *«Молодий вчений»*. 2018. № 2 (54) . С. 758-763.
60. Токарева В.І., Адамов Д.В. Фінансово-кредитне забезпечення розвитку суб'єктів малого бізнесу. *Менеджер*. 2016. № 1 (70). С. 12-17.
61. Турецков Т. Є. Державне регулювання малого та середнього підприємництва в умовах європейської інтеграції: регіональний аспект : дис. ...канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Доне-цький держ. ун-т упр. К., 2020. 299 с.
62. Хорватія: постконфліктна реконструкція. URL : <https://reliefweb.int/report/croatia/post-conflict-reconstruction> (дата звернення: 15.12.2022)

63. Шаблиста Л. М. Державне регулювання підприємницької діяльності. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26155 (дата звернення: 15.12.2022)
64. Ясинська Н.А. Фінансовий механізм державного управління розвитком малого підприємництва: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Н.А. Ясинська; Донецький держ. Ун-т управління. До нецьк, 2018. 20 с.
65. European Commission. Small Business Act. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0394&locale=en> (дата звернення: 10.01.2023).
66. European Commission. SME test. URL: http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/small-business-act/sme-test_en (дата звернення: 10.01.2023).
67. Government support for SMEs. *Portsmouth city council*. URL : <https://www.portsmouth.gov.uk/services/business/running-a-business/government-support-for-smes/https://iaa.org.ua/portfolio/pivdenna-koreya/> (дата звернення: 15.12.2022)
68. Japan's Economic Miracle: Underlying Factors and Strategies for the Growth. URL : <https://www.lehigh.edu/~rfw1/courses/1999/spring/ir163/Papers/pdf> (дата звернення: 15.12.2022)
69. Kammer A., Azour J., Selassie A. A., Goldfajn I. How War in Ukraine Is Reverberating Across World's Regions. 2022. URL : <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/03/15/blog-how-war-in-ukraine-is-reverberating-across-worlds-regions-031522>(дата звернення: 15.12.2022)
70. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2022: An OECD Scoreboard. URL : https://read.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/financing-smes-and-entrepreneurs-2022_e9073a0f-en#page4 (дата звернення: 15.12.2022)
71. OECD. SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2020: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe. URL: <https://www.oecd.org/countries/ukraine/sme-policy-index-eastern-partner-countries-2020-8b45614b-en.htm> (дата звернення: 17.12.2022).

72. OECD. Відновлення України: побудова більш сталої, процвітаючої та стійкої економіки. URL : <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/af06f82c-uk.pdf?expires=1673292835&id=id&accname=guest&checksum=36BEFA408F3A8DFBF3F81881213F4E16> (дата звернення: 15.12.2022)

73. Poland - Country Commercial Guide. URL : <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/poland-market-overview> (дата звернення: 15.12.2022)

74. Poland: Key conditions and challenges. URL : <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/d5f32ef28464d01f195827b7e020a3e8-0500022021/related/mpo-pol.pdf> (дата звернення: 15.12.2022)

75. Ripple effects from Russia–Ukraine war test global economies. URL : <https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/ripple-effects-russia-ukraine-war-test-global-economies> (дата звернення: 15.12.2022)